

TALENTIA-LEHTI/SOSIAALITYÖN TUTKIMUKSEN SEURA 2003

Tutkiva sosiaalityö

MERJA ANIS & ANNE-MARI LAUKKANEN (TOIM.)

Sisältö

Tarvitseeko sosiaalityö pelastajaa? **3**
MERJA ANIS JA ANNE-MARI LAUKKANEN

Puheenjohtajan terveiset **5**
MARJO KURONEN

Projektit – sosiaalityön uhka
vai resurssi **6**
LEO NYQVIST

Toisin tekemisen mahdollisuus **9**
ANNA-MARI SIIKI

Tutkimus marginaalissa olevien yhteisöjen
hyvinvoinnista Suomessa –
maahanmuuttajien näkökulmia
sosiaali- ja terveystalvueluihin **12**
KRIS CLARKE

Vanhemmuus marginaalissa **15**
ANNA KULMALA JA ANNI VANHALA

Lapsi perheväkivallan kuvaajana **17**
INKERI ESKONEN

Lähiölasten kasvuolosuhteet **19**
ANNE-MARI LAUKKANEN

Tutkijasosiaalityöntekijä käytännön ja
tutkimuksen dialogia kehittämässä **22**
ANNA VON BRUUN

Sosiaalityöhön näkyvyyttä –
välineinä vertaiskonsultaatio,
asiantuntija- ja konsultaatiopankki
sekä työprosessien kuvaukset **24**
ASTA NISKALA JA KERTTU VESTERINEN

Rajat ylittävään asiantuntijuuteen
tieteidenvälisellä ja ammattienvälisellä
yhteistoiminnalla –
kokemuksia moniammatillisen
mielenterveystyön opetuksesta **28**
ANNA METTERI JA PERTTI HÄMÄLÄINEN

Sosiaalityön tutkimuksen seuran yhteystietoja:

Seuran kotisivut:
www.valt.helsinki.fi/sospo/sostts/

Puheenjohtaja
Marjo Kuronen
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35
40014 Jyväskylän yliopisto
p. 014-2603116
spmaku@yfi.jyu.fi

Varapuheenjohtaja
Irene Roivainen
Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos
33014 Tampereen yliopisto
irene.roivainen@uta.fi

Sihteeri
Johanna Moilanen
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
PL 35
40014 Jyväskylän yliopisto
p. 014-260 2812
jomoilan@yfi.jyu.fi

Tutkivan sosiaalityön toimitus:
Merja Anis (merja.anis@utu.fi)
p. 02-3336645
Anne-Mari Laukkanen (anlauk@utu.fi)
p. 02-3335814
Osoite: Sosiaalipolitiikan laitos, 20014 Turun
yliopisto

Ulkoasu: Kinestasis Oy/Veikko Anttila
Julkaisija: Talentia-lehti ja Sosiaalityön tutkimuksen seura
Painotalo Auranen 2003

Tarvitseeko sosiaalityö pelastajaa?

MERJA ANIS JA ANNE-MARI LAUKKANEN

Helmikuussa Turussa pidettyjen sosiaalityön tutkimuksen päivien ensimmäiseksi kysymykseksi muotoutui YTT Raija Julkusen sanoin, mihin 'sosiaalinen' on katoamassa sosiallisesta järjestelmästä. Sekä Raija Julkunen että KT Mirjam Kalland totesivat esitelmissään, että erityisesti lasten ja nuorten pahoinvointi on nykyajan suuri haaste. Sekä yhteiskunnallisen vastuun ja taloudellisen tuen puute että lasten laiminlyönti kodeissa aiheuttavat ongelmia. Esitelmissä ja työryhmissä pohdittiin perussosiaalityön merkitystä ja mahdollisuuksia hyvinvoinnin tuottajana. Sosiaalityön pelastajaa etsittiin muun muassa projekteista, toisin tekemisestä ja uusista sosiaalialan osaamiskeskuksista.

Tähän tutkimusliitteeseen kootut, alustusten pohjalta laaditut tekstit kuvaavat tutkimuspäivillä käsiteltyjen aiheiden kirjoa sosiaalityön ajankohtaisesta keskustelusta, uusista käytännöistä sekä tutkimus-, kehittämis- ja opetushankkeista. Sosiaalityön tutkimuksen seura piti vuosikokouksen tutkimuspäivien yhteydessä ja valitsi uudeksi puheenjohtajakseen *Marjo Kurosen* Jyväskylän yliopistosta. Uusi puheenjohtaja välittää seuran terveiset tutkimusliitteen lukijoille.

Leo Nyqvist pohtii viime vuosikymmenen aikana voimakkaasti yleistyneen projekti-toiminnan rajoituksia ja mahdollisuuksia. Projekteihin liitetyt odotukset ovat pitkälti lähtöisin perussosiaalityön byrokraattisuuteen liittyvästä kritiikistä. Niillä on tavoiteltu uusia työmuotoja ja toimivaa suhdetta asiakkaisiin. Projekteihin liittyy kuitenkin myös paljon tavoitteiden ja kohderyhmien epämääräisyyttä, pätevän arvioinnin puutetta sekä jännitteitä suhteessa perustyöhön. Ne voidaan nähdä perustyöltä resursseja syöväenä lyhytaikaisena toimintana tai ristiriitaisina asiakastyön tavoitteisiin nähden. Nyqvist näkee projektien tärkeimmän merkityksen olevan uusien toimintakäytäntöjen kehittämisessä niillä alueilla, joilla perusjärjestelmä on heikoimmillaan.

Myös *Anna-Mari Siiki* kantaa huolta projektien ja perussosiaalityön kohtaamattomuudesta. Hän sai itse mahdollisuuden siirtyä perustyöstä kokeilemaan toisin tekemistä leipäjonon sosiaalityöntekijänä. Leipäjonossa sosiaalityöntekijä on riisuttu vallasta ja työhuoneen turvallisuutta tuovista puitteista. Kontakti ja vuorovaikutus tapahtuu asiakkaiden aloitteesta ja ehdoilla. Siikin mukaan leipäjonon asiakas näyttäytyy toimijana; harvat pitävät itseään syrjäytyneenä. Erilaisen työtavan kautta voi myös oppia enemmän siitä, mitä niukkuudessa eläminen ihmisille oikeasti merkitsee.

Sosiaalityön tutkimustakin voidaan tehdä uudella tavalla. *Kris Clarke* kertoo maahanmuuttajia valtaistavasta tutkimuksesta, jossa yhteisöjen avainhenkilöitä toimii tutkijoina akateemisesti johdetussa tutkimushankkeessa. Tutkijat tuovat yhteisöjen sisäpiiriläisinä tietoa siitä, miten maahanmuuttajat kokevat asiakkuutensa sosiaali- ja terveyspalveluissa sekä miten hyviä käytäntöjä tulisi kehittää. Periaatteena on, että maahanmuuttajia tulee arvostaa omien yhteisöjensä asiantuntijoina. Pian STM:ltä ilmestyvän raportin toivoisi kuluvan sosiaali- ja terveydenhoitoalalla työskentelevien käytössä.

Inkeri Eskonen pureutuu kirjoituksessaan sekä ammatillisesti että tutkimuksellisesti vaikeaan ja haasteelliseen aiheeseen lapsista perheväkivallan kuvaajina. Eskosen tutkimus painottaa lasten kuulemisen tärkeyttä ilmitulleissa perheväkivaltilanteissa. Vain lapsia itseään kuulemalla voidaan saada tietoa lasten kokemasta väkivallasta ja sen luonteesta.

Lapset kertovat väkivallasta monin eri tavoin, ja kuulijan taitona on erilaisten kerronta- ja ilmaisutapojen oikea käyttö ja tulkinta. Lasten väkivaltakuvaukset ovat usein vain väläyksenomaisia ilmaisuja väkivallan todellisuudesta.

Anna Kulmalan ja Anni Vanhalan kirjoitus pitäytyy myös perhe- ja lapsikeskeisessä aiheessa. He lähestyvät tutkimuksessaan marginaalivanhemmuutta asuntoloissa asuvien äitien ja isien henkilökohtaisten tarinoiden kautta. Käsitkset marginaalivanhemmuudesta peilautuvat normaalivanhemmuuden mallitarinasta, joka on auttamistyön ammattilaisten ja asiantuntijoiden tuottama kuva ideaalista vanhemmuudesta. Asuntolassa asuvan isän tai äidin henkilökohtainen kuva omasta vanhemmuudestaan rakentuu näiden ristipaineissa.

Vanhemmuuteen ja lapsuuteen liittyvää teemaa jatkaa *Anne-Mari Laukkanen* tekstillään, joka käsittelee lähiötä lasten kasvu- ja asuinympäristönä. Hänen tutkimuksensa keskittyy tarkastelemaan lasten hyvinvointi- ja sosiaalisuuteen liittyvää lähiölapsuuden viitekehyksessä. Keskeistä lähiölapsuuden tutkimuksessa on lasten vuorovaikutteinen suhde siihen sosiaaliseen ympäristöön, jossa he elävät. Lapsen kasvu- ja asuinympäristöstään saama tuki ja kontrolli ovat merkittävässä asemassa suotuisan hyvinvointikehityksen kannalta. Aina lapsen elinympäristö ei kuitenkaan tue tätä tärkeää tehtävää.

Tutkimuspäivillä tuli myös esiin monia sosiaalialan osaamiskeskusten puitteissa tehtyjä kehittämishankkeita, joissa käytännön sosiaalityön ja tutkimuksen näkökulmat luontevasti kohtaavat. *Anna von Bruun* kertoo työstään tutkijasosiaalityöntekijänä ruotsinkielisellä Mathilda Wrede -klinikalla. Samalla kun hän valmisteleo omaa ammatillista lisensiaattityötään aiheesta 'Vauva lastensuojelun sosiaalityössä', hän osallistuu sosiaalityöntekijöiden työparina kotikäynneille. Dialogissa käytännön sosiaalityöntekijöiden kanssa tutkimusnäkökulma välittyy käytännön työhön ja sosiaalityöntekijöiden asiantuntemus välittyy tutkimukseen.

Myös Pohjois-Suomen osaamiskeskuksessa kehitellään yhteistyössä Lapin yliopiston kanssa uudenlaisia tiedon välittymisen malleja, joista *Asta Niskala* ja *Kerttu Vesterinen* kertovat. Sosiaalityöntekijöiden vertaisryhmien, internetpohjaisen konsultaatiopankin ja työkäytäntöjen mallinnusten kautta sosiaalityöntekijät saavat tukea arkipäivän työhönsä ja samalla sosiaalityötä tehdään näkyväksi laajemmallekin yleisölle.

Sosiaalityön opetuksen näkökulma tulee esiin *Anna Metterin* ja *Pertti Hämäläisen* artikkelissa, jossa he kertovat moniammatillisen käytännön opetuksen uudenlaisesta mallista Tampereen yliopistossa. Eri tieteenalojen yhteisellä opetuksella ja opetuksen tutkimisella on saavutettu uusia näkökulmia asiantuntijuuden syntymiseen ja siihen vaikuttaviin tekijöihin. Opiskelijoiden ammatillisen identiteetin kehittymisen kannalta moniammatillinen mielenterveyden kurssi on antanut uusia eväitä kohti avointa ja rajat ylittävää asiantuntijuutta. Kurssi on myös esimerkki siitä, miten luovasti ja monipuolisesti opetustilanteita on mahdollista toteuttaa eri ammattiryhmien ja tieteenalojen yhteistyöllä.

Puheenjohtajan terveiset

MARJO KURONEN

Järjestyksessä viidennet sosiaalityön tutkimuksen päivät pidettiin Turun yliopistossa helmikuussa 2003. Varsin lyhyessä ajassa vuosittaiset päivät ovat vakiinnuttaneet paikkansa ja osoittaneet tarpeellisuutensa alan uusimman tutkimuksen esittelijänä, ajankohtaisen keskustelun foorumina ja tärkeänä kohtauspaikkana sosiaalityön eri kentillä toimijoille. Päivien kävijämäärä on vuosi vuodelta kasvanut ja tänä vuonna meitä oli koolla jo yli 260. Tutkiva sosiaalityö -liite antaa hyvän läpileikkauksen päivillä käsiteltyjen teemojen kirjosta. Se on hyvä väylä saada nopeasti julkaistuksi uusinta keskustelua ja tutkimusta sekä välittää sitä myös niille, jotka eivät voineet olla päivillä läsnä.

Sosiaalityön tutkimuksen seura jatkaa myös muilla tavoin vireästi toimintaansa: Eri paikkakunnilla pidettävät alueseminaarit jatkuvat ja niiden alustuksia voi lukea ja kommentoida myös seuran www-sivuilla (www.valt.helsinki.fi/sospo/sostts/). Juuri ennen tämän liitteen ilmestymistä on Tampereen yliopistossa järjestetty ”Moniäänisyys sosiaalityön tutkimuksessa” -seminaari, jonka alustuksista on suunnitteilla toimittaa myöhemmin Januksen teemanumero. Sosiaalityön tutkimuksen seura ja ammattijärjestö Talentia ry jatkavat myös sosiaalityön tutkimuksen vuosikirjasarjan julkaisemista. Toinen vuosikirja teemanaan vaikuttaminen sosiaalityössä ei valitettavasti ehtinyt julkaistavaksi Turun päivillä, mutta sen pitäisi ilmestyä vielä loppukevään aikana, ja kolmas, sosiaalityötä ja sukupuolta käsittelevä artikkelikokoelma, on hyvää vauhtia tekeillä.

Yhtenä seuran toiminnan kehittämisen alueena tulee olemaan kansainvälisten yhte-yksien vahvistaminen, erityisesti Pohjoismaiden ja Viron sosiaalityön tutkimuksen ja niiden vastaavien seurojen suuntiin. Pohjoismaisen Forsa -konferenssin järjestämisvuorossa tulee olemaan Suomi vuonna 2005 ja se tulee olemaan seuralle suuri ponnistus.

Turun päivien yhteydessä pidetyssä seuran vuosikokouksessa tulini nimetyksi sosiaalityön tutkimuksen seuran puheenjohtajaksi. Tehtävä merkitsee lisää työtä, mutta uskoakseni myös monia kiinnostavia haasteita ja kohtaamisia. Minulla on samalla ilo toivottaa teidät tervetulleiksi seuraaville sosiaalityön tutkimuksen päiville Jyväskylän yliopistoon helmikuussa 2004.

Projektit – sosiaalityön uhka vai resurssi?

LEO NYQVIST

Projektien yleistyminen sosiaalityön tai laajemmin sosiaalisen muutostyön alueella oli yhden näkemyksen mukaan seurausta pyrkimyksestä tehokkaampaan ja asiakkaiden sekä yhteisöjen tarpeet paremmin huomioon ottavaan sosiaalipolitiikkaan ja sosiaalityöhön. Tämä ajattelu on ollut leimallista ainakin pohjoismaisessa projektityössä (Madsen 1996, 31; Sahlin 1992, 27–55; Nyqvist 1995, 13). Projektityö alkoi kehittyä erityisesti nuorten sosiaalisen tuen piirissä. Tavoitteena oli kehittää nuoret paremmin tavoitettavia työmenetelmiä ja luoda ennaltaehkäiseviä toimintakäytäntöjä.

Projektityöstä puhuttaessa unohtuu monesti sen kytkentä työmuotoja toteuttavaan organisaatioon. Perinteistä professionaalista byrokraatiaa alettiin kritisoida 1980-luvulla. Sosiaalivaltiota luonnehtiva organisaatiomuoto sai rinnalleen adhokraattisen, erityistä tehtävää varten luodun projektioorganisaation. ”Systeemikulttuuri” täydentyi ”projekti-kulttuurilla”, johon liitettiin uusia, asiakastyön näkökulmasta myönteisiä piirteitä (Fisker 1994, 37–38). Byrokraattisen ja asiakkuutta ylläpitävän sosiaalityön kritiikki tuli tutuksi myös Suomessa 1980-luvulla (Jokinen & Juhila 1984). Tämä oli yksi taustatekijä lastensuojelumme projektoitumiskehityksessä (Nyqvist 1995, 34).

Tavoitteet ja niiden toteutuminen ovat kaksi eri asiaa

Projekteilla on sosiaalityön piirissä tavoiteltu sekä uusia työmuotoja että toimivampaa kontaktia asiakkaisiin. Projektien läpi viemiseen liittyy tavallisesti oletus siitä, että hanke toimii suunnitellulla tavalla tavoitteisiin pääsemiseksi (rationaalisuusdiskurssi). Tavoitteisto on ehkä rahoituksellisista syistä ollut joskus ”taivaita syleilevä” tai epämääräinen (Pajukoski 1998, 76). Toiseksi projektien katsotaan saavan aikaiseksi ja edistävän muutosta sekä työtavoissa että kohderyhmän elämäntilanteessa (muutosdiskurssi). (Sahlin 1996, 30–31.)

Työkäytäntöjen osalta useat projektit on tarkoitettu lisäämään ja edistämään viranomaisten keskinäistä yhteistyötä. Verkostot, tiimit ja moniammatillinen työskentelytapa näkyvät tavoitteistossa. (Pajukoski 1998, 54.) Hyvin vähän näkee arvioita yhteistyön kehittymisestä ja etenkin nuorten osalta projektikuvaukset välittävät kuvaa, että tavoitteena on yksittäisten ongelmien saaminen hallintaan kontrollin keinoin. Tällöin on myös vaarana, että resursseja hukataan nuoriin, jotka eivät ole erityistoimenpiteiden tarpeessa. Monet nuorten vapaa-aikaan suuntautuvat interventiot ovat tästä esimerkkeinä.

Yksi projektityön paradokseista on, että sen väitetään pikemminkin tukevan perinteisen toimintatavan jatkuvuutta kuin edistävän muutosta (Meeuwisse 1996, 35). Arviointitutkimuksella on mahdollista vastata siihen, mikä on todellinen tilanne, mutta valitettavasti kriittinen projektitutkimus on ollut Suomessa vähäistä. Projektiarvioinnin ongelmana on ollut myös arvioinnin ajoittuminen projektin aikatauluun. Jälkiseuranta on puuttunut, jolloin asiakkaissa tapahtuneen muutoksen arviointi on mahdotonta. (Pajukoski 1998, 44.)

Projektit luovat jännitteitä perussosiaalityöhön

Perussosiaalityön ja projektityön välillä saattaa muodostua jännitteitä eri syistä. Vakiintuneiden käytäntöjen näkökulmasta projektityö voidaan nähdä uhkana työsuhdetoliittisesti, mikäli projektimaiset työn tekemisen muodot valtaavat alaa perinteisiltä työsuhteilta ja työn organisoimisen muodoilta, kun uutta työvoimaa rekrytoivat organisaatiot pyrkivät joustaviin työsuhdejärjestelyihin (Seppänen-Järvelä 1999, 68).

Projektit voivat myös toteuttaa niin sanottua piiloprojektisuunnitelmaa organisaatiokäytäntöjen legitimoimiseksi, toimia joidenkin työntekijöiden uran edistämisen välineenä tai viedä taloudellisia resursseja perustoiminnoilta mm. RAY:n ja ESR:n rahoittamien hankkeiden omarahoitusosuuksien muodossa. Bardy ym. (2001, 105) toteavat, että 1990-loppupuolella suuri määrä kokeneita sosiaalityöntekijöitä on siirtynyt projekteihin, jotka liittyvät avohuollon kenttään. Vastaavasti raskaampi puoli, kuten huostaanotot, on jäänyt usein kokemattomien työntekijöiden hoidettavaksi. Jännitettä voi tulla myös asiakastyöhön, jossa asiakkaat kokevat projektityön itselleen läheisempänä esimerkiksi kontrollitoimien puuttumisen vuoksi. (Talvitie 1996, 17–20; Nyqvist 1995, 112.)

Projektit ovat usein tekijänsä näköisiä, ja henkilökohtainen sitoutuminen onkin todettu projektien tehokkaimmaksi käyttövoimaksi (Brännberg 1996, 155). Projekteissa ”tulisielut” toteuttavat ideoitaan ja unelmiaan. Tämä voi tuottaa ongelmia suhteessa institutionaaliseen auttamisjärjestelmään ”jäykkänä systeeminä”. Projektit ovat usein osa julkisoikeudellista emo-organisaatiota, joten vapausasteillakin on rajoituksensa, mikä voi toimijoista tuntua toiminnan rajoittamiselta.

Uusien työkäytäntöjen luominen palvelee perussosiaalityötä parhaiten

Projektityö on luonteeltaan rajattu aikaan ja tehtävään eli se toimii ”tässä ja nyt”. Sen etuina ovat muun muassa joustavuus ja innovatiivisuus. Projektit tarjoavat parhaimmillaan mahdollisuuden uusille ja epäsovinnaisille ajattelutavoille työmuotojen kehittämiseksi (Jalava & Virtanen 1997, 79). Projektityöhön sisältyy tavallisesti ajatus, että projektin päätyttyäkin uudet ajatukset jäisivät elämään. Tässä mielessä projektit ovat varmasti tuoneet paljon uutta suomalaisiin sosiaali- ja terveydenhuollon käytäntöihin ja palvelevat niin sanottua perustyötä.

Projektityötä tulisi mielestäni kehittää niillä alueilla, joilla perusjärjestelmä on suhteellisesti heikoimmillaan. Tällaisia kehittämistä vaativia sosiaalityön kohteita ovat muun muassa kaupunkien lähiöt, joihin erilaiset ongelmat näyttäivät kasautuvan. Kyseeseen tulevat erityisesti alueiden yleistä toimivuutta kehittävät hankkeet. Kohderyhmänä voivat olla paitsi lapset ja nuoret, myös vanhukset ja työttömät sekä etniset ryhmät, joiden määrä tulee koko ajan lisääntymään. Eriytyvät elämäntavat kaupunkiympäristöissä tulevat edellyttämään uudenlaisia työtapoja ja elämäntapa- ja etnisten kulttuurien parempaa tuntemusta työntekijöiltä (Sernhede 1996; Lorenz 1998). Alueellisten projektien puitteissa voidaan kehittää myös paikallista yhteistyötä viranomaisten kesken. Työmuodoista projektimaiseen kehittämiseen soveltuvat etsivän työn eri muodot.

Projektitoiminta on perustaltaan kokeilevaa ja kehittävää toimintaa, jossa myös epäonnistumiset on sallittava. Projektit palvelevat parhaiten uutta luovina järjestelminä, ei perustoimintoja korvaavina hankkeina, jolloin ne helposti syövät sen resursseja. Jotkut projekteille kuuluviksi katsotut tehtävät, kuten moniammatilliset verkostot ja yhteistyön kehittäminen, ovat myös osa kunkin viranomaisen oman toimintakulttuurin kehittä-

mistä, joten projektien mahdollisuudet ovat tässä suhteessa rajalliset, vaikka tavoitteistossa ne usein esiintyvätkin (ks. Ahrne 1993).

Projektien retoriikka ja praktiikka eivät tunnetusti kulje käsi kädessä eikä tähän pidä myöskään naiivisti uskoa (Sahlin 1996). Projekteja palvelisi nykyistä realistisempi tavoitteenasettelu ja pysyminen organisaatiomuodon edellyttämässä innovoivassa ja toimintoja kehittävässä roolissa. Näillä ehdoilla projektit eivät ole uhka, vaan voimavara niin sanotulle perussosiaalityölle.

Kirjallisuus:

- Ahrne, Göran (1993) Delvis människa, delvis organisation. Sociologisk forskning 30 (1): 59–78.
- Bardy, Marjatta & Salmi, Minna & Heino, Tarja (2001) Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun. Saarijärvi: Stakes, raportteja 263.
- Brännberg, Tore (1996) Eldsjälar och projektmakare. Teoksessa Sahlin, I. (toim.), Projektets paradoxer. Lund: Studentlitteratur, 144–158.
- Fisker, Jesper (1994) Kokeilustrategia muutosvoimana. Kokemuksia SUM-ohjelmasta. Teoksessa Lindqvist, T. & Raja-vaara, M. (toim.) Kehittämistyö itseanalyyysiin. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus, Täydennyskoulutusjulkaisuja 8 ja Stakes raportteja 147, 32–44.
- Jalava, Urpo & Virtanen, Petri (1997) Moniammatillinen projektitoiminta. Avain hyvinvointipalvelujen tulevaisuuteen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (1984) Vaihtoehtoinen sosiaalipolitiikka – mitä se on ja miten se on syntynyt? Tampere: Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitos, Raportteja 1/1984.
- Lorenz, Walter (1998) Socialt arbete i ett föränderligt Europa. Uddevalla: Daidalos.
- Madsen, Bent (1996) Socialpædagogik og samfundsforvandling. En grundbog. København: Munksgaard.
- Meeuwisse, Anna (1996) Projektets dolda funktioner. Teoksessa: I. Sahlin (toim.) Projektets paradoxer. Lund: Studentlitteratur, 35–54.
- Nyqvist, Leo (1995) Onnistuuko räätälöity työ nuorisohuollossa? Turku: Turun yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, Sarja A: 6.
- Pajukoski, Marja (1998) Mitä muuttui? Ehkäisevän sosiaalipolitiikan kuntaprojektin osaprojektien arviointi. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1998: 3, Edita.
- Sahlin, Ingrid (1992) Ungdomsprojekt. Retorik och praktik. Stockholm: Brå-PM 1992:1, Brottsförebyggande rådet.
- Sahlin, Ingrid (1996) Inledning. Teoksessa I. Sahlin (toim.) Projektets paradoxer. Lund: Studentlitteratur, 15–34.
- Seppänen-Järvelä, Riitta (1999) Luottamus prosessiin. Kehittämistyön luonne sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 104.
- Sernhede, Ove (1996) Ungdomskulturen och de Andra. Sex esäer om ungdom, identitet och modernitet. Uddevalla: Daidalos.
- Talvitie, Vesa (1996) Elämän hallintaa vai hallinnon elämää? Projektityön perusteita ja 1990-luvun nuorisoprojekteja. Helsinki: Stakes.

Toisin tekemisen mahdollisuus

Sosiaalityöntekijä lähetettiin leipäjonoon

ANNA-MARI SIIKI

Leipäjonot ovat herättäneet paljon julkista keskustelua. Päätäjät ovat hämmentyneet: miten tämä on mahdollista hyvinvointi-Suomessa? Keväällä 2001 Helsingissä asiasta esitettiin valtuustokysymys. Haluttiin tietää, miksi sadat ihmiset turvautuvat leipäjonoon ja mitä sosiaalivirasto aikoo asialle tehdä.

Helsingin sosiaalivirasto jalkautti sosiaalityöntekijän leipäjonoon. Nyttemmin työtä on jatkettu kaksivuotisen projektin turvin. Tavoitteena on viedä viraston sosiaalityön palvelut kaupunkilaisten luokse. Kohderyhmänä ovat ihmiset, joita huono-osaisuus voi koskettaa monella tavalla. Leipäjonotyön lisäksi projektiin kuuluu sosiaalityö päiväkeskuksessa, jonka kävijöistä useimmat käyttävät paljon päihteitä ja moni elää ilman kotia. Projektissa tutkitaan, mitä tällaisissa ympäristöissä tehtävä sosiaalityö voisi olla, mitä siinä tapahtuu ja mitä mahdollisia hyötyjä työtavassa on.

Keskityn artikkelissa leipäjonossa tekemääni sosiaalityöhön. Kerron ensiksi leipäjonon arjesta. Sitten kuvaan siellä tekemääni sosiaalityötä. Koetan hahmotella, millä tavalla leipäjonossa tehtävä sosiaalityö voi poiketa viraston seinien sisällä tehtävästä sosiaalityöstä. Lopuksi pohdin sitä, mitä toisin tekemisestä voi oppia.

Leipäjonon arki

Myllypuron leipäjonossa jaetaan Itä-Helsingin kauppiaiden lahjoittamia elintarvikkeita. Jakelusta vastaa noin 30 hengen vapaaehtoisryhmä. Ruokaa jaetaan kerran viikossa suuren liikuntakeskuksen takana olevassa lastaushallissa. Valikoima on monipuolinen: tarjolla on tuoteryhmittäin lihaa, eineksiä, hedelmiä, vihanneksia ja maitotuotteita. Leipää on yleensä tarjolla yli tarpeen.

Ihmiset odottavat omaa vuoroaan ulkona asfalttipihalla. Arpaonnesta riippuen ruoanhakijalla menee aikaa odottamiseen ja ruoan saamiseen noin 2–5 tuntia. Hakijoita on kullakin kerralla noin 350–450. Monet käyvät leipäjonossa joka viikko, toiset vain satunnaisesti.

Leipäjonossa erottuu kolme suurta ryhmää: paluumuuttajat, iäkkäät eläkeläiset ja pitkäaikaistyöttömät. Kaksi kolmasosaa ruoanhakijoista on yli 50-vuotiaita. Nuoria ruoanhakijoita näkyy vain harvoin. Useimmilla leipäjonossa käyvillä ihmisillä tuntuvat sosiaaliturvaetuudet sinänsä olevan kunnossa.

Ihmiset kertovat käyvänsä leipäjonossa monista eri syistä. Pitkäaikainen toimeentulotuen varassa eläminen merkitsee väistämättä niukkuutta. On myös mahdollista, että toimeentulotuki ei kata kaikkia menoja (esimerkiksi korkea vuokra, suuret lämmityskustannukset, velat, lainat). Monelle leipäjonossa käyvälle lisätulojen hankkiminen muilla tavoin on vaikeaa tai mahdotonta. Synä tähän voivat olla esimerkiksi korkea ikä, heikko kielitaito tai pitkän työttömyyden vaurioittama työkyky. Ruokakassin antama säästö antaa liikkumavaraa taloudessa. Tärkeä tekijä on se, että ruokakassin saa varmasti ilman selittämistä tai lippujen ja lappujen toimittamista. Leipäjonossa myös tapaa muita ihmisiä.

Sosiaalityötä ulkona ihmisten joukossa – uusi työtapo syntyi

Teen sosiaalityötä leipäjonossa ulkona ihmisten joukossa. Kun tulen torstaiamuisin paikalle, kiinnitän lastaustilan ulkoseinälle kyltin, jossa lukee ”paikalla on sosiaalityöntekijä, jolta voit tiedustella sosiaaliturvaan liittyviä asioita – kysy rohkeasti”. Rinnassani pidän pientä nimilappua.

Kävelen ja seisoskelen ihmisten keskellä samalla, kun he odottavat omaa ruoanhakuvuoroaan. Kun joku haluaa käyttää palveluitani, hän tulee puhumaan kanssani. Jos ihminen niin toivoo, siirrymme syrjemmälle. Tähän mennessä noin 170 ruoanhakijaa on tullut keskustelemaan kanssani. Ihmiset haluavat puhua toimeentulotukikäytännöistä, elämäntilanteesta, sosiaaliturvasta ja palveluista, terveydestä, parisuhteesta, päihteistä, työstä ja muista tärkeistä arjen asioista.

Leipäjono erilaisena sosiaalityön areenana

Mikä leipäjonon sosiaalityössä sitten on uutta tai erilaista? Vastauksia voi löytää tarkastelemalla erityisesti paikan, vallan ja vuorovaikutuksen piirteitä. Tässä erittelen piirteitä, joissa nyt tekemäni työ poikkeaa esimerkiksi aiemmin tekemästäni aluesosiaalityöstä.

Viraston työhuoneeseen verrattuna lastaushallin edessä oleva asfalttipiha on varsin erilainen sosiaalityön areena. Olen ihmisten omassa ympäristössä, jossa kohtaamme kasvotusten. Kyseessä on itse asiassa suuri ryhmä, jonka joukkoon olen saanut luvan tulla. Yksilö- tai perherajaus sumentuu ajoittain ja ihmiset voivat kommunikoida kanssani myös yhdessä ystäviensä tai tuttaviansa kanssa. Olennaista työn viritykselle on, että sosiaalityöntekijä tulee kerta toisensa jälkeen ihmisten luokse heidän omalle maaperälleen; menemällä ihmisten luokse voin viestiä arvostusta ja aitoa kiinnostusta.

Monet vallan merkit on riisuttu leipäjonon sosiaalityössä pois. Kun teen siellä töitä, minulla ei ole työpöytää, työtuolia, työhuonetta, vahtimestaria, ovenpielen valoja eikä tietokonetta. En voi laittaa asiakkaita odottamaan erilliseen, heille varattuun tilaan. Mukanani minulla on kynä, paperia ja puhelin sekä toki asemani viraston sosiaalityöntekijänä. Varustukseni on kuitenkin huomattavasti kevyempi kuin viraston seinien sisällä, ja se helpottaa vuorovaikutusta huomattavasti.

Yksi tapa käyttää valtaa on määritellä paikka ja aika, jolloin ihminen voi keskustella työntekijän kanssa. Leipäjonossa tilanne on kutkuttavasti toinen: ihminen itse päättää, lähestyykö hän minua vai ei. Oikean hetken määrää ihminen itse, en minä ajanvarauskirjoineni. Aina välillä leipäjonossa käykin niin, että kukaan ei halua käyttää palvelujani. Kävelen ihmisten joukossa ja koetan näyttää helposti lähestyttävältä. Jotkut ruoanhakijat silmäilevät minua ikään kuin ajattelisivat: ”Siinäpähän odottelet”. Aluksi tunsin oloni ehkä vaivautuneeksi. Nytemmin olen ymmärtänyt, että noilla hetkillä on tärkeä merkitys: kerrankin työntekijä on se, joka odottaa; kerrankin asiakkaat määrittelevät, mitä tapahtuu.

Leipäjono tarjoaa neitseellisen maaperän ihmisten kohtaamiseen. Olemme vuorovaikutuksessa kasvotusten, lähellä toisiamme. En tiedä ihmisen nimeä, enkä itse asiassa mitään hänestä. Minulla ei ole käytössä asiakastietojärjestelmää, tuota järeää vallan välinettä. Koska minulla ei ole ennakkotietoja asiakkaasta, en ole myöskään voinut suunnitella valmista runkoa keskustelun kuljettamiseen. Leipäjonon kohtaamisissa ihmisen pienet tai suuret asiat ovat siinä kohtaa juuri niitä tärkeimpiä, eivät työntekijän motiivit.

Kun teen sosiaalityötä leipäjonossa, kontrollivaltani tai -vastuuni on varsin pientä verrattuna virastossa tekemäni työhön. Leipäjonossa en tee toimeentulotukipäätöksiä,

en tee aktivointisuunnitelmia enkä kirjaa tilannemäärittelyjäni asiakastietojärjestelmään. Tämä voi vapauttaa ihmisen puhumaan ehkä avoimemmin omasta tilanteestaan. Hän voi itse valita, mitä minulle kertoo ja mitä jättää kertomatta. Siitä, mitä hän minulle sanoo, ei seuraa sanktiota. Työ virittyikin usein varsin psykososiaaliseksi.

Olen leikitellyt ajatuskuviolla, jossa leipäjonon on oma diskurssinsa. Siinä mukana olijat hahmottavat itsensä ja positionsa. Ruoanhakijat ovat aktiivisia toimijoita. Kun sosiaalityöntekijä liittyy tuohon diskurssiin, ihmisen positio suhteessa sosiaalityöntekijään on tyystin erilainen kuin ehkä perinteisessä asiakas-työntekijä-suhteessa. Ihminen on mukana yhteisessä tekemisessä, hänellä on oma roolinsa. Hän on osallisena jossakin, johon sosiaalityöntekijä itse asiassa ei samalla tavalla edes pääse sisään. Ruoanhakija on kohtaamisessamme vahvemmassa positiossa kuin ehkä muuten olisi mahdollista. Tällä on väistämättä valtaisa merkitys sosiaalityön mahdollistumiselle: sosiaalityö perustuu vuorovaikutukseen ja se kehikko, jossa vuorovaikutus rakentuu, on varsin tärkeä.

Oiva mahdollisuus oppimiseen

Leipäjonossa tapaamani ihmiset ovat avanneet silmiäni sille, mitä niukkuudessa eläminen voi olla. Se on ehkä tuonut lisää inhimillisyyttä omaan työotteeseeni. Elämä ei aina kulje (toimeentulotuki)normien mukaan. Työtapa on tuntunut hyvältä ja luontevalta. Ihmiset ovat vaikuttaneet pääosin tyytyväisiltä keskusteluihin. Monia hankalaltakin tuntuvia asioita on pohdittu yhdessä ja mietitty erilaisia teitä eteenpäin.

Ihmisten tarinat ovat muistuttaneet elävästi siitä, että ihmisten tai ryhmien määrittelemisen voi ohjata ajattelua, toimimista, puhetta ja näköaloja. Leipäjonossa kävijät määrittellään usein syrjäytyneiksi tai huono-osaisiksi: ilmiöksi jolle pitäisi tehdä jotain. Kuitenkin harva ruoanhakija pitää itseään syrjäytyneenä. Syrjäytymispuheella voi olla se vaikutus, että leipäjonoihin tai niissä käyviin ihmisiin suhtaudutaan sääliä ja juhlallisen vakavasti. Passiivisen kärsijän takki ei kuitenkaan välttämättä istu leipäjonon kävijälle, eikä hän tunnu sitä mieluusti pukevan päälleen.

Olen onnekas, kun minulle on annettu mahdollisuus tehdä sosiaalityötä toisin. Surullinen olen siitä, että niin usein projektit elävät omaa elämäänsä ja perustyötä tekevät sosiaalityöntekijät saavat selviytyä miten parhaiten taitavat. Kyse on aina lähtökohtaisesti siitä, mihin johto pyrkii. Jos johto haluaa, että sosiaalityötä tehdään toisin, sen pitää antaa siihen ammattitaitoisille sosiaalityöntekijöilleen tilaa ja aikaa.

Tutkimus marginaalissa olevien yhteisöjen hyvinvoinnista suomessa

– maahanmuuttajien näkökulmia sosiaali- ja terveyspalveluihin

KRIS CLARKE

Maahanmuuttajia koskeva tutkimus on lisääntynyt Suomessa viime vuosina nopeasti. Painopiste on ollut maahanmuuttajien integroitumisessa suomalaiseen yhteiskuntaan. Vaikka monet tutkimukset sisältävät maahanmuuttajien haastatteluja materiaalina, tutkijat jotka ovat toimineet heidän ääntensä tulkkeina, tulevat lähes poikkeuksetta heidän yhteisöidensä ulkopuolelta. Niinpä yhteiskunnan valtasuhteiden vaikutus maahanmuuttajien arkipäivän tasolla on yleensä konstruoitu valtaväestön näkökulmasta; sen valtaväestön, joka paikoin jyrkästi normittaa ja rajoittaa maahanmuuttajien oloja ja elämistä. Ei ihme, että maahanmuuttajat itse usein kyseenalaistavat sekä tutkimustuloksia että sitä, miten tutkimus voi heidän elämänlaatuun täällä parantaa.

Eräs tutkimusprojektimme peruseriaatteista on, että maahanmuuttajia tulee arvostaa omien yhteisöidensä asiantuntijoina. Tarkoituksena on etsiä myös sellaista ainutkertaista näkökulmaa suomalaisiin sosiaali- ja terveyshuollon käytäntöihin, jossa maahanmuuttajat itse yhteisöidensä sisäpiiriläisinä ottavat ensimmäisen askeleen maahanmuuttajien yhteisötutkimuksen kehittämiseksi Suomessa.

Tutkimus tuo paljon kaivattua tietoa maahanmuuttajien tilanteesta

Kaikkein edullisin ja kannattavin tapa ylläpitää eri etnisistä ja kulttuurisista taustoista tulevien ihmisten terveyttä ja hyvinvointia – ja välttää kalliita sosiaalitoimen ja terveydenhuollon interventioita ja toimenpiteitä – on luoda kokonaisvaltainen, kulttuurisesti kompetentti terveydenedistämishjelma, johon kuuluu riittävä määrä erilaisia ennaltaehkäiseviä toimia ja laaja kohderyhmille erikseen räätälöity tiedotuskampanja. Ennaltaehkäisevä terveyspolitiikka ja -toimet ovat kaikkein tehokkaimpia silloin, kun kohdeyhteisön tilanteesta, odotuksista ja tarpeista on riittävästi aitoa tietoa saatavilla. Pelkkä oletus siitä, että pohjoismaiseen hyvinvointivaltioon kuuluva universaalisuuden periaate ja normatiiviset standardit ovat sama asia kuin tasa-arvo eri asiakasryhmien välillä, voi johtaa piilosyrjintää sisältäviin käytäntöihin.

Maahanmuuttajuus on Suomessa uudehko ilmiö ja tiedetään vain vähän maahanmuuttajien omista käsityksistä siitä, millä tavoin suomalaisen sosiaali- ja terveydenhuollon kulttuurista kompetenssia pitäisi kohentaa sille tasolle, että se pystyisi vastaamaan myös kulttuurisesti kirjavan asiakaskunnan tarpeisiin. Viimeisten tutkimusten mukaan maahanmuuttajien määrä Suomessa on nelinkertaistunut vuoden 1987 jälkeen (Pitkänen ja Kouki 2002, 105). Tämä tarkoittaa sitä, että maahanmuuttajien määrä sosiaali- ja terveyspalveluiden käyttäjinä väistämättä kasvaa ja asettaa siis niiden tuottajille myös uusia vaatimuksia. Projektimme tarkoituksena on tuottaa yleistä ja konkreettista tietoa päättäjille, käytännön työntekijöille ja sosiaali- ja terveysalan opiskelijoille sekä kansalli-

sella että kansainvälisellä tasolla ensiksikin siitä, miten maahanmuuttajat kokevat asiakkautensa suomalaisessa sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmässä, ja toiseksi siitä, mitä odotuksia ja toiveita heillä itsellään on hyvien käytäntöjen kehittämiseksi.

Sisäpiirin asiantuntemus on tutkimuksen lähtökohtana

Sosiaali- ja terveysministeriö myönsi varat laadullisen tutkimusprojektin toteuttamiseen vuoden 2002 aikana. Projektin käytännön toteutuksesta vastasivat maahanmuuttajat itse ja sitä koordinoi Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Projekti käytti ainutlaatuista työmenetelmää: kansainvälinen, asiantuntijoista koostuva ohjausryhmä kävi läpi joukon halukkaita maahanmuuttajia ja valitsi heidän joukostaan tutkimuksen tekijät. Valintaperusteista tärkeimpiä olivat ensinnäkin se, että tutkimuksen tekijät olivat avainhenkilöitä omissa yhteisöissään ja nauttivat niiden luottamusta; toiseksi se, että heillä oli riittävät akateemiset valmiudet toteuttaa omat osatutkimusprojektinsa. Tutkimusprosessin tarkoitus oli kehittää akateemisten tutkijoiden ja maahanmuuttajayhteisöjen väliselle yhteistyölle perustuva tiimityön malli, joka toimisi yhteisöjen valtaistamisen välineenä. Yhtä tärkeä tavoite oli tuottaa aitoa tietoa sosiaali- ja terveyspoliittisten päätöksentekijöiden näkemyksen avartamiseksi.

Tutkimusprojektin maahanmuuttajajäsenet kokoontuivat säännöllisin väliajoin Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitokselle seminaarityöhön ja keskustelemaan kenttätönsä edistymisestä. Laitoksen akateeminen henkilökunta toimi jäsenten tukihenkilöinä. Tohtori Ravinder Barn Lontoon Royal Holloway Collegesta, jonka erityisalana on marginalisoituneiden mustien brittilästen asema Britannian sosiaali- ja terveydenhuolto-järjestelmässä, vieraili vetämässä yhden seminaarin projektin toteuttajille. Tutkimus siis eteni kiinteässä yhteistyössä akateemisten neuvonantajien ja maahanmuuttajajäsenten välillä.

Tutkimuksen kolme osaprojektia

Tutkimus toteutettiin osaprojekteissa, joita kuvailen tässä lyhyesti.

1. Äidit Afrikan mantereelta: lasten ja äitien terveydenhuolto

Josephine Adjekughele haastatteli Afrikan mantereen eri puolilta kotoisin olevia äitejä ja kartoitti heidän kokemuksiaan suomalaisesta terveydenhuollosta ja neuvolatoiminnasta äiti-lapsi näkökulmasta. Kehittämällä laadullisen tutkimusotteen, jossa hän itse toimi haastattelemiensa naisten 'keskustelutoverin' roolissa, Adjekughele pohtii suomalaisen äitiys- ja lapsineuvolatoiminnan jokapäiväisten käytäntöjen vaikutusta Afrikasta kotoisin olevien äitien ja heidän lastensa elämään.

2. Iranilaiset turvapaikanhakijaperheet ja terveydenhuolto

Arman Haghseresht haastatteli iranilaisia turvapaikanhakijaperheitä heidän kokemuksistaan suomalaisen terveydenhuollon asiakkaina. Haghseresht tekee koskettavan tutkimusmatkan siihen, mitä on jatkuvassa epävarmuudessa eläminen yhteiskunnan ytimen ulkopuolella, ja mitä vaikutuksia sillä on ihmisten hyvinvointiin.

3. Venäläiset ja virolaiset seksityöntekijät ja Pro-tukipiste

Tohtori Judit Strömpl Tarton yliopistosta Virosta kartoitti venäläisten ja virolaisten seksityöntekijöiden ajatuksia terveydestä, ja heidän kokemuksiaan suomalaisessa terveydenhoitojärjestelmässä. Haastattelut tehtiin Pro-tukipisteen tiloissa Helsingissä. Raportti tuo esille erityisesti sen, kuinka tärkeä asema Pro-tukipisteellä on lyhytaikaisesti maassa olevien prostituoitujen elämässä.

Maahanmuuttajien yhteisötutkimuksen ensiarvoinen merkitys

Maahanmuuttajien yhteisötutkimuksen kehittäminen on merkittävä askel, kun pyritään tuottamaan oikeaa tietoa ihmisten taustoista, tarpeista ja odotuksista kulttuurisesti kompetentin ja vastaanottavan sosiaali- ja terveydenhuollon edellytysten luomista varten. Tämä tutkimus on tuottanut useita merkittäviä tuloksia. Ensiksi, projektin toteuttamista sinänsä oli onnistunut ja avasi uusia näköaloja luoda tulevaisuudessa tasa-vertaisempaa dialogia yhteiskunnan rakenteiden ja maahanmuuttajayhteisöjen välille, silloin kun puhutaan hyvinvoinnista.

Toiseksi, tutkimus luovutti näyttämön maahanmuuttajien omille äänille heidän omilla ehdoillaan asiantuntijakeskeisen otteen sijasta. Lopuksi, tutkimus tarjoaa selkeitä ja konkreettisia suosituksia niin toimintaperiaatteiden kuin käytäntöjenkin kehittämiseksi paikallistasolla. Maahanmuuttajien yhteisötutkimus on varsin lupaava tie kohti tutkijoiden, käytännön sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijöiden ja maahanmuuttajien voimien yhdistämiseksi, kun etsitään parasta tapaa kaikkien Suomen asukkaiden hyvinvoinnin edistämiseksi.

Tutkimusraportti on pian saatavilla

”Tutkimus marginaalissa olevien yhteisöjen hyvinvoinnista Suomessa: Sisäpiirin näkökulmia sosiaali- ja terveyspalveluihin” on piakkoin saatavissa sekä painettuna että sähköisenä STM:n selvityksiä –julkaisuna. Suomenkielinen käännös ilmestyy Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen kotisivuilla heinäkuussa 2003.

Suomennos: Aijaleena Ahonen

Kirjallisuus

Pitkänen, Pirkko and Kouki, Sari (2002) Meeting of foreign cultures: a survey of the attitudes of Finnish authorities towards immigrants and immigration. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 28, No.1: 103–118.

Vanhemmuus marginaalissa

ANNA KULMALA JA ANNI VANHALA

Vanhemmuuden teema on paljon esillä julkisessa keskustelussa. Mediassa pohditaan kasvatukseen, päivähoidon ja esimerkiksi vanhempana olon oikeuteen liittyviä kysymyksiä. Henkilökohtaisella tasolla kaikkien isien ja äitien on jossakin mielessä lunastettava paikkansa lastensa vastuullisina hoitajina ja huoltajina. Isänä ja äitinä olemisen kokemusten jakaminen on osa vanhemmuuteen liittyvää pohdintaa ja arviointia, jossa liikutaan herkällä ja tunnepitoisella alueella. Sekä julkisessa että yksityisessä keskustelussa äitiyteen ja isyyteen liitetään arvotettuja tai latautuneita merkityksiä.

Vanhemmuus on yksi keskeinen alue henkilökohtaisen identiteetin rakentumiselle, jonka peilauspinnaksi tarvitsemme toisia ihmisiä. Suhteutamme itseämme yhtäältä toisiin samassa tilanteessa oleviin, esimerkiksi saman ikäisiin ihmisiin. Toisaalta suhteutamme itseämme heihin, jotka ovat meistä katsoen erilaisia. Esimerkiksi lapsettomat henkilöt kohtaavat tilanteita, joissa he joutuvat määrittelemään itseään suhteessa vanhemmuuteen, vaikkei se sinällään kuulukaan heidän henkilökohtaiseen elämäänsä.

Tutkimuksessamme lähestymme vanhemmuutta asuntoloissa asuvien äitien ja isien kertomana. Aineistona on kahden organisaation, miesten ja naisten asuntolan asiakashaastatteluita¹. Tätä kautta keskusteluun virittyvät kolmantena näkökulmana elämää säätelevät auktoriteetit; auttamistyön ammattilaisten ja heidän edustamiensa organisaatioiden lähestymistavat ja näkemykset hyvästä ja pahasta tai kelvollisesta sekä kelpaamattomasta vanhemmuudesta. Tarkoituksemme ei ole esittää johtopäätöksiä esimerkiksi lasten oikeuksiin tai vanhemmuuden velvollisuuksiin liittyen, vaan kiinnostuksemme kohteena on tutkia haastatteluista rakentuvaa henkilökohtaisen äitiyden ja isyyden tarinaa. Tarinan kontekstina toimii keskustelu syrjäytymisestä ja marginaalisuudesta².

Vanhemmuus yhdistetään usein kotiin ja perheeseen. Entäpä, jos ei ole paikkaa kodin rakentamiselle? Millaista vanhemmuutta asuntolassa voi toteuttaa? Voiko asunnottomuuden ja moniongelmaisuuksien kautta määrittävä isyys tai äitiys saada kulttuurisesti hyvän vanhemmuuden merkityksiä? Katoaako vanhemmuus, jos huolehtimisvastuu lapsesta onkin jollakin toisella?

Marginaalivanhemmuuden ja normaalivanhemmuuden ristipaineessa

Löytääksemme henkilökohtaisia tarinoita vanhemmuudesta, etsimme haastattelujen joukosta ne kohdat, joissa haastateltavat puhuvat äitinä ja isänä olemisestaan. Tämä teema voi olla esillä silloin, kun haastateltava on asuntolassa lastensa kanssa tai sellaisissa tilanteissa, joissa lapset asuvat muualla vanhemman ollessa asuntolassa. Aikaperspektiivi suhteessa vanhemmuuteen vaihtelee haastatteluissa. Vanhemmuudesta kerrotaan joko osana tämän hetkistä elämää tai isyys ja äitiys liittyvät kerrontaan menneisyyttä muistellessa. Yleisesti ottaen naiset kertovat vanhemmuuden kokemuksistaan selvästi useammin kuin miehet.

1. Haastattelut tehtiin vuosina 2000–2001. Haastateltavina oli 11 naista ja 10 miestä.

2. Tutkimuksemme on osa Suomen Akatemian Syreeni -ohjelmaan kuuluvaa Tampereen yliopiston Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitoksen Auttamisjärjestelmien reunalla -hanketta, jossa pureudutaan monin tavoin syrjäytymisen ja marginalisaation tematiikkaan.

Haastateltavat kertovat äitinä ja isänä olemisestaan kahdenlaisen vanhemmuuden kautta, jotka olemme nimenneet normaalivanhemmuudeksi ja marginaalivanhemmuudeksi. Nämä vanhemmuudet ovat kertomuksissa läsnä samanaikaisesti ja niitä käytetään oman henkilökohtaisen vanhemmuuden rakennusaineina.

Normaalivanhemmuus liittyy käsityksiin hyvästä ja kunnollisesta äidistä tai isästä, jotka ovat läsnä lastensa elämässä ja ovat kykeneväisiä kantamaan vastuuta heistä. Tällöin vanhemmat takaavat lapselle fyysisen sekä taloudellisen turvan, suojan, ravinnon ja puhtauden. Erityisen tärkeää on antaa rakkautta ja aitoa hyväksyntää lapselle. Tämä on osa kulttuurista mallitarinaa normaalivanhemmuudesta, jota tuottavat niin yleinen julkisuudessa käytävä keskustelu kuin ammattilaisten ja asiantuntijoiden rakentama kuva vanhemmuudesta.

Marginaalivanhemmuus rakentuu suhteessa tähän kuvaan. Tällöin äiti ja isä eivät täytä näitä normaalivanhemmuuden vaatimuksia. Näitä normaalivanhemmuuden ja marginaalivanhemmuuden määrittäjiä vasten asuntolassa asuva ihminen rakentaa omaa henkilökohtaista kuvaansa vanhemmuudestaan. Jännitteitä syntyy kulttuuristen odotusten ja näihin odotuksiin vastaamisen mahdollisuuksien välillä.

Organisaation asiakkuuden kautta vanhemmuus tulee esille sosiaalisena ongelmana. Vanhemmuus on siis jo lähtökohdiltaan virittynyt negatiivisesti. Keskustelu kiertyy kyvykkyyden tai kyvyttömyyden pohdintaan, johon haastateltavat puheessaan joutuvat itseään peilaamaan. Annettu marginaalivanhemmuus on kuvaannollisesti vähemmän kuin normaalivanhemmuus, joka taas edustaa jotakin kokonaista ja hyväksyttyä.

Normaalisuuden ahtautta ja joustamattomuutta kuvastaa tietty joko – tai oleminen, jolloin esimerkiksi lastensuojelun tukitoimet tai lasten huostaanotto saavat merkityksensä vanhemmuuden totaalisenä menettämisenä. Asuntolan kontekstissa kasvojen säilyttämisen taito korostuu. Vastapuheena leimatun vanhemmuuden tarinalle haastateltavat puhuvat itseään osaksi normaalia ja kokonaista vanhemmuutta. Mitä kauempana nämä normaalin vaatimukset ovat, sitä ambivalentimpi voi ihmisen kokemus omasta elämästään ja itsestään olla. Vaihtoehdoksi voi jäädä tasapainottelu näiden kahden vanhemmuuden välillä. Kysymekin, voisiko kulttuurisen normaalivanhemmuuden mallitarina sulkea sisäänsä myös muuta kuin kokoaikaisen ja kokonaisen vanhemmuuden tarinan, johon kaikilla ei kuitenkaan ole mahdollisuutta?

Kirjallisuus:

- Granfelt, Riitta (1998) Kertomuksia naisten kodittomuudesta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hautanen, Teija (2002) Keskustelua väkivaltaisen miehen isyydestä. *Janus* vol. 10(3) 2002, 237–249
- Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, Tutkimuksia 123. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylä: SoPhi.
- Pösö, Tarja (2002) Käsitteet, paha ja tutkijan rajat. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) *Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön jäljillä*. Keuruu: PS-Kustannus, 108–126.
- Scourfield, Jonathan & Coffey, Amanda (2002) Understanding Gendered Practice in Child Protection. *Qualitative Social Work*. September 2002 / Vol.1(3), 319–340. London: Sage Publications.
- Vuori, Jaana (2001) Äidit, isät ja ammattilaiset. Sukupuoli, toisto ja muunnelmat asiantuntijoiden kirjoituksissa. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.

Lapsi perheväkivallan kuvaajana

INKERI ESKONEN

Perheessä tapahtuva väkivalta koskettaa varovaistenkin arvioiden mukaan seitsemäätoista prosenttia suomalaisista lapsista (Dufva 2001, 15)¹. Väkivallan vaikutuksia lasten hyvinvointiin on tutkittu paljon ja tiedetään, että väkivallasta voi seurata monia ongelmia niin lyhyellä kuin pitkälläkin aikavälillä (esim. Corby 2000, 156–169). Väkivaltaongelman vakavuudesta huolimatta väkivaltaa kokeneet lapset jäävät usein palvelujärjestelmässämme huomiotta.

Kysymys siitä, miten lapset kertovat vaikeista kokemuksistaan on sekä tutkimuksellisesti että ammatillisesti haastava. Lasten väkivaltaa koskevien kuvausten äärellä olen tutkijana usein jäänyt miettimään, millaisesta väkivallasta lapset kertovat. Lapsen tavassa kertoa kokemuksistaan on jotain, joka samanaikaisesti tuo lapsen kokemuksen hyvin lähelle kuulijaa ja toisaalta tekee kokemuksen ymmärtämisen hyvin vaikeaksi.

Väkivaltaa tutkittaessa on tärkeää pohtia, miten väkivalta halutaan määritellä. Väki- valta on käsitteenä abstrakti ja laajasti määriteltynä väkivalta kuuluu muodossa tai toisessa jokaisen meidän elämään. Tutkimuksessani en ole rajannut väkivallan tarkastelua ennakkomäärittelyillä, vaan olen ollut kiinnostunut nimenomaan siitä, miten väkivalta tulee määritellyksi lasten kerronnassa. Olen ollut kiinnostunut, miten perheessään väkivaltaa kokeneet lapset kertovat terapiaryhmässä läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta.

Aineistoni on kahdesta turvakodissa lapsille pidetystä terapiaryhmästä². Ryhmissä on yhteensä seitsemän perheessään väkivaltaa kokenutta 4–9-vuotiasta lasta. Analyysiä varten olen poiminut litteroidusta tekstistä kaikki kohdat, joissa lapset kertovat väkivallasta, perheestään tai kiusaamisesta. Analyysitapaani olen saanut vaikutteita diskursisianalyysistä. Analysoidessani aineistoa olen ollut kiinnostunut mm. ryhmissä tapahtuvasta vuorovaikutuksesta ja lasten sekä aikuisten väkivaltaa kuvaavasta kielenkäytöstä.

Lapset kertovat väkivaltakokemuksistaan monin tavoin

Tarkoitan lasten kerronnalla kaikkia niitä tapoja, joilla lapset viestivät väkivallasta. Lapset kertovat kokemastaan väkivallasta puhuen, piirtäen, leikkien ja näyttäen liikkeitä. Väkivaltaa koskevaa kerrontaa luodaan usein myös vuorovaikutuksessa toisiin ja tilaan sekä omaan fyysiseen olemukseen. Lasten kerronnasta on erotettavissa suoraa kerrontaa, nonverbaaliin viestintään tukeutuvaa kerrontaa ja mielikuvitusta hyödyntävää kerrontaa. Suorassa kerronnassa lapsi kertoo pääasiassa puheen avulla väkivallasta. Suora kerronta kiteytyy usein joidenkin hyvin konkreettisten yksityiskohtien kuvaamiseen. Nonverbaalissa viestinnässä kerronta tukeutuu puheeseen, esimerkiksi piirtämisen yhteydessä. Eleet ja liikkeet vahvistavat puhuttua. Piirtäminen voi antaa muodon asialle, josta on vaikea puhua. Mielikuvitusta hyödyntävässä kerronnassa kertominen voi tapahtua sadun tai leikin välityksellä. Lapsen omat kokemukset suodattuvat siihen, mitä mielikuvituskertomuksessa tapahtuu. (Eskonen 2001.)

1. Tilastokeskus on Ensi- ja turvakotien liiton pyynnöstä laskenut luvun Heiskasen ja Piispan (1998) Naisten turvallisuus 1997 tutkimusaineiston perusteella (Oranen 2001, 43).

2. Aineisto on Ensi- ja turvakotien liiton viisi vuotta kestäneestä Lapsen aika –projektista (1997–2001), jossa kehitettiin perheväkivallasta ja kaltoinkohtelusta kärsivien lasten kanssa tehtävää työtä. Videonauhoitukset ovat projektityöntekijöiden itsensä tallentamia. Videonauhoitusta on yhteensä 26 tuntia ja puheesta litteroitua tekstiä 455 sivua.

Välähdyksiä väkivallasta

Kertoessaan väkivallasta lapset kuvaavat usein joitain yksittäisiä tilanteita. Lasten väkivaltaa koskevaa kerrontaa leimaa kerrontatapojen moninaisuuden ohella lyhyys ja pirstaleisuus. Lapsi voi tiivistää kokemuksensa muutamaan sanaan. Lapset kuvaavat väkivaltaa joko yksittäisillä sanoilla tai sanonnoilla, joista ilmenee mihin väkivalta kohdistuu tai millä väkivalta tehdään. Yksittäisiä sanoja ovat mm. kiusata, raivostua, riidellä, potkia, läpsiä. Osa sanoista kuvaa väkivaltaisen tilanteen luonnetta hyvin yleisellä tasolla ja osa hyvin konkreettisesti millaisesta toiminnasta väkivallassa on ollut kyse.

Lasten käyttämät ilmaisut kertovat usein jotain koetun väkivallan luonteesta. Lapset käyttävät esimerkiksi ilmaisuja, joista ilmenee mihin kohtaan kehosta väkivalta on kohdistunut (esim. vääntää sormia). Sanontoja, joista ilmenee millä väkivaltaa tehdään ovat mm. huitoja veitsellä, iskeä puukolla, lyödä nyrkillä, heittää tavaroita. Satuttamiseen käytettävien aseiden kirjo on laaja, jopa vaarattomasta esineestä voi tulla väkivaltatilanteessa tehokas satuttamisen väline. Välillä lasten kuvauksista ei kovin tarkkaan selviä millaista väkivaltaa niissä kuvataan. Lapset voivat käyttää ilmaisuja, joista ei selviä kuka väkivallan tekijä on ja kehen väkivalta kohdistuu. (Eskonen 2002.)

Aineistoni lapset ovat kokeneet väkivaltaa monissa eri ihmissuhteissa. Tilanteesta riippuen samankin lapsen asema suhteessa väkivaltaan on voinut vaihdella. Lapsi on voinut seurata isän väkivaltaa äitiä kohtaan, olla itse isän väkivallan kohteena ja toimia myös itse väkivallan tekijänä. Koettu väkivalta vaihtelee luonteeltaan lievistä hengenvaaralliseen. Aineistossani raain väkivalta on isien tekemää. Väkivallan vakavuutta kuvaa mm. se, miten muu perhe on joutunut pakenemaan isää ja fyysiset vammat, joita väkivallasta on seurannut. (emt.)

Kokemusten kuulemisen tärkeys

Jos olemme kiinnostuneita siitä, miten perheessään väkivaltaa kokeneet lapset väkivallan kokevat, meidän täytyy kuulla lapsia itseään. Lasten väkivaltakuvausten kautta välittyy sellaista tietoa lasten kokemasta väkivallasta, jota ei voida saada muuten kuin heitä itseään kuulemalla. Kuulemisen lisäksi on myös tärkeää tarkastella, miten kuuleminen tapahtuu eri yhteyksissä ja miten lasten kertomuksista rakennetaan tulkintoja. Lasten kuulemisen tärkeyden huomaaminen luo monia käsitteiden käyttöön ja metodeihin liittyviä haasteita tutkimukselle ja ammattikäytännöille.

Kirjallisuus

- Corby, Brian (2000) Child Abuse. Towards a knowledge base. Great Britain: Biddles Ltd.
- Dufva, Virpi (2001) Mikä lapsella hätänä? Perheväkivalta koulun henkilöstön näkökulmasta. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 25. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Eskonen, Inkeri (2001) Miten lapset kertovat läheisiin suhteisiin liittyvästä väkivallasta? Lasten terapiaryhmässä käyttämien kerrontatapojen analyysi. Janus 1 (9), 22–39.
- Eskonen, Inkeri (2002) Violence in Children's Narration. Julkaisematon artikkelikäsitelmäkirjoitus.
- Heiskanen, Markku & Piispa, Minna (1998) Usko, toivo, hakkaus. Kyselytutkimus miesten naisille tekemästä väkivallasta. Helsinki: Tilastokeskus.
- Oranen, Mikko (toim.) (2001) Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.
- Oranen, Mikko (2001) Juuret, raamit ja numerot – Lapsen aika projektina. Teoksessa Oranen, Mikko (toim.) Perheväkivallan varjossa. Raportti lapsikeskeisen työn kehittämisestä. Ensi- ja turvakotien liiton julkaisu 30. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

Lähiölasten kasvuolosuhteet

ANNE-MARI LAUKKANEN

Suomalaisen lähiöhistorian alkuajoista, 1950–1960-luvuilta lähtien lähiöt ovat olleet lapsiperhevaltaisia asuinalueita. Metsien ja luonnon lähelle sijoittuva kaupunkilähiö on lapsuuden asuinympäristönä varsin tuttu monelle suomalaiselle aikuiselle ja lapselle. Lasten ensimmäiset elinvuodet karttavat siis usein lähiön asuinympäristössä.

Vaikka lähiö on ilmiönä ja aiheena hyvin monimuotoinen, on yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa lähiöitä tutkittu yllättävän vähän. Lapsiperhevaltaisuuden vuoksi lähiö on kuitenkin mielenkiintoinen tutkimuskohde suomalaisen perhe-elämän ja lapsuuden näytämönä. Esimerkiksi yhteiskuntatieteellisen hyvinvointitutkimuksen näkökulmasta lähiölapsuuden voidaan katsoa ilmentävän tietynlaista läpileikkausta nykylapsuuden kasvuolosuhteista.

Tutkittaessa lapsen kehitykseen ja hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä voidaan lähiölapsuuden kontekstissa kiinnittää huomiota aineellisten olosuhteiden ohella myös lapsen fyysisen ja sosiaalisen ympäristön sisältöön. Tutkimuksen keskiössä on siis lapsen ja kasvuympäristön vuorovaikutus kokonaisuudessaan. Siihen kuuluvat muun muassa lapsen perhe-, toveri-, vertais- ja naapurisuhteet kuin myös koti-, koulu- ja pihapiiriympäristö. Lähiölasten kasvuolojen tarkastelussa on keskeistä siis se, millaista tukea ja kontrollia välitön kasvuympäristö tarjoaa lapsen hyvinvointikehityksen kannalta.

Sosiaalisen kontrollin puuttuminen lisää syrjäytymisriskiä

Vaikka lähiöasumiseen ja lähiön ympäristöön ollaan yleisesti tyytyväisiä, liitetään lähiöihin herkästi negatiivinen ja ongelmalähtöinen leima (esim. Roivainen 1994). Leima viittaa tavallisesti lähiöiden fyysisen ympäristön rapautumiseen ja sosiaalisten ongelmien kasautumiseen tietyille alueille asuinalueen sisälle. Kasautuessaan ongelmat usein vaikeutuvat ja kiihdyttävät asuinyhteisöjen anomiakehitystä, jolle on ominaista normittomuus ja sosiaalisen kontrollin puute (esim. Piirainen 1993, 162; Vaattovaara 1998, 11). Anomian vastapuolena on konformistisuus, joka viittaa asuinyhteisössä vallitsevaan asumista säätelevään normiauktoriteettiin ja sen toteutumisen valvontaan.

Lasten ja lapsiperheiden hyvinvoinnin näkökulmasta asuinalueiden anomiakehitys on syrjäytymisriskiä lisäävä tekijä. Syrjäytymisriskiä lisää edelleen se, että perheiden kautta heijastuvat ongelmat kumuloituvat usein tietyille osaa väestöä ylisukupolvisena kehityksenä (esim. työttömyys) (ks. Allas 1994, 72). Lähiön negatiivinen erilaistuminen vaikuttaa lasten kasvuympäristöön lisääntyneenä turvattomuutena ja levottomuutena. Sosiaalisen kontrollin puuttuessa lapsilta helposti puuttuu ympäristöstään myös positiiviseksi mielletävä aikuisen malli. Perheiden ja asuinyhteisöjen ongelmat voivat johtaa lasten kasvatusvastuun ja valvonnan heikkenemiseen, eikä lasten välitön ympäristö takaa tällöin lapsuudelle välttämätöntä perusturvallisuutta.

Psykososiaaliseen ympäristöön liittyvinä tekijöinä erityisesti arvot ja normit ovat sellaisia, jotka välittyvät lapselle vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Asuinympäristön negatiiviset ja normaalista poikkeavat olosuhteet koettelevat erityisesti lasten sopeutumiskykyä. Esimerkiksi lapset, joiden kasvu- ja asuinympäristöä kuvaavat

turvattomuus, juurettomuus, työttömyys, näkyvä päihteiden väärinkäyttö ja väkivalta altistuvat herkemmin myös asuinalueen epäsosiaalisille vaikutuksille (Laukkanen 2002).

Lähiölapsuus tutkimuksen keskiössä

Omassa tutkimuksessani olen keskittynyt tarkastelemaan yhtä turkulaista lähiötä sekä siellä asuvia lapsiperheitä ja lapsia. Tutkimukseni erityisenä kiinnostuksen kohteena on ollut lasten vuorovaikutteinen suhde siihen kasvuympäristöön, jossa he elävät. Hyvinvoinnin näkökulman ohella tutkimuksen tarkoituksena on ollut hahmottaa lapsuuden kasvuympäristöjen vaikutuksia myös lasten socialisaatiokehitykseen. Aineistona oleva teemahaastattelumateriaali koostuu yhteensä 35 haastattelusta. Haastatteluaineisto sisältää sekä viranomais- että lapsiperhehaastatteluja.

Tutkimukseni keskeisenä havaintona on ollut anomisten ja konformististen asuin-yhteisöjen vaihtelevuus lähiön sisällä (vr. edellä). Anomiaan liittyvä normiauktoriteetin ja sosiaalisen kontrollin puute todettiin tutkimuksessa lapsen hyvinvointia ja kehitystä uhkaavaksi tekijäksi erityisesti niillä alueilla, joihin lähiön ongelmat ovat kasautuneet. Ongelma-alueiden kasautumiskehitys viittaa lapsuuden yhä selvempään eriarvoistumiseen. Ne perheet, joilla on enemmän resursseja ja mahdollisuuksia, pyrkivät herkemmin ongelmalliseksi katsomaltaan asuinalueelta pois. Jäljelle jäävien lasten ja perheiden osana on tällöin yhä suurempi ongelmien kasautuminen, mikä edesauttaa lasten ympäristöstään omaksumien negatiivisten ja anomisten piirteiden vakiintumista. Epäsosiaalisuuden ja sosiaalisten ongelmien kasautuminen köyhyystaskuina merkitsee lapsuuden kasvuolojen eriarvoistumista ja lasten syrjäytymisriskien kasvua.

Vanhemmuus nousi tutkimuksessa keskeisimmäksi lapsen kasvuympäristöön kuuluvaksi elementiksi. Lasten hyvinvoinnin ja socialisaation kannalta merkityksellisimmät elämänlaadulliset tekijät välittyvät perheen kautta. Vanhemmuudessa korostuivat erityisesti perheyhteys ja jokapäiväiseen arkeen liittyvät tekijät. Myös sosiaalisten tukiverkoston merkitys oli keskeinen perheiden ja lasten hyvinvoinnin tekijä. Niillä alueilla, joita ilmensivät konformistiset asuin-yhteisön piirteet, myös naapurisuhteiden kiinteys ja yhteisöllisyyden tunne katsottiin lasta ja perhettä suojaaviksi tekijöiksi. Aikuisauktoriteetin läsnäolo ja sosiaalisen kontrollin toimivuus tulivat esille myös näillä alueilla.

Lähiölapsuuden huominen

Suomalainen yhteiskunta elää kiihtyvän muuton ja kasvukeskusten rakentamisen aikaa. Tulevaisuuden kuvana voidaan nähdä kaupunkialueiden lisääntyvä eriytymiskehitys. Tehokkuuteen ja taloudellisuuteen perustuva rakentaminen on kuitenkin uhka lasten elinympäristöjen turvallisuudelle ja virikkeellisyydelle. Asuin-ympäristöön liittyvät fyysiset ja sosiaaliset ominaisuudet, kuten pientalorakentaminen, alueturvallisuus ja yhteisöllisyys, tukevat merkittävästi lasten sosiaalista kyvykkyyttä ja identiteetti-kehitystä. Lapsen ympäristöönsä liittämä sosiaalisen tuen ja turvallisuuden tunne ovat ensiarvoisen tärkeitä erityisesti niille lapsille, joiden kodin resurssit eivät riitä takaamaan lapsen perusturvallisuutta. Olisi toivottavaa, että yhteiskuntasuunnittelun ja sosiaalipolitiikan keinoin voitaisiin vaikuttaa asuinalueiden kehitykseen niin, ettei jyrkkää kaksijakoisuutta asuinalueiden välille tulevaisuudessa syntyisi.

Kirjallisuus

- Allas, Anja (1994) Lapsi ja ympäristö – Minkä teen, sen ymmärrän. Teoksessa Haarni, Tuukka. (toim.) Ihmisten kaupunki? urbaani muutos ja suunnittelun haasteet. Jyväskylä: Gummerus.
- Laukkanen, Anne-Mari (2002) Lähiö lapsen kasvu-ympäristönä. Näkökulma lapsuuden hyvinvointiin ja sosialisointiin. Turku: Turun yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja A:12/2002.
- Piirainen, Timo (1993) Vuokra-asuminen ja sosiaaliset ongelmat. Helsinki: Stakes, Tutkimuksia 24.
- Roivainen, Irene (1994) Suomalainen lähiö. Sosiaalisia ongelmia vai kaupunkimaista asumista metsän keskellä? Janus 2/1994, 178-186.
- Vaattovaara, Mari (1998) Pääkaupunkiseudun sosiaalinen erilaistuminen. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus 1998:7.

TERVETULOA JÄSENEKSI !

**Liity jäseneksemme, Sinä sosiaalityöntekijä, opettaja, tutkija, opiskelija tai sosiaali-
huollossa työskentelevä ja tutkimuksesta kiinnostunut!**

Sosiaalityön tutkimuksen seura on tieteellinen seura, joka kokoaa yhteen sosiaalityön tutkijat, opettajat, opiskelijat ja käytännön toimijat. Seuran tehtävänä on edistää tiedon ja kokemuksen vaihtoa käytännön ja tutkimuksen välillä, parantaa sosiaalityön tutkimuksen asemaa sekä kehittää kansainvälistä yhteistyötä.

Jäseneksi voit liittyä sekä lisää tietoa saat:

☛ ottamalla yhteyttä seuran sihteeriin Johanna Moilaseen
(p. 050-514 8573, jomoilan@yfi.jyu.fi)

TAI

☛ täyttämällä jäsenhakemuksen www.sivuillamme:
<http://www.valt.helsinki.fi/sospo/sostts/>

Tutkijasosiaalityöntekijä käytännön ja tutkimuksen dialogia kehittämässä

ANNA VON BRUUN

Työskennellessäni puolitoista vuotta Heikki Waris –instituutin¹ suunnittelijana vuosina 2001–2002 pohdimme työryhmissä usein, kuinka asiakastyössä toimivat sosiaalityöntekijät saataisiin mukaan sosiaalialan osaamiskeskustoiminnan kehittämistyöhön. Suunnittelijana kävin tapaamassa Helsingin kaupungin sosiaalivirastossa ja terveystieteiden osastolla työkenteleviä sosiaalityöntekijöitä vaihtaakseni heidän kanssaan ajatuksia suunnitteilla olevasta kaupunkisosiaalityön opetus- ja tutkimuslinikasta.

Olin vuonna 2000 aloittanut ammatillisen lisensiaattitutkinnon opinnot lapsi- ja nuorisososiaalityön suuntautumisohjelmassa yhdessä kahdenkymmenenviiden muun pitkään lastensuojelun sosiaalityössä toimineen kanssa. Pyydettyäessä päädyin kokeilemaan tutkijasosiaalityöntekijän työtä, jossa yhdistyisi käytännön sosiaalityö sekä tutkimustyö – teorian ja käytännön yhdistäminen uudella tavalla, mikä on yksi osaamiskeskuksien tehtävistä. Työskenteleminen osaamiskeskusyksikön suunnittelijana sekä opiskelu ammatillisessa jatkokoulutusohjelmassa ovat vaikuttaneet niihin näkemyksiini tutkijasosiaalityöntekijän roolista ja tehtävästä, joita tässä artikkelissa esitän.

Olen toiminut tutkijasosiaalityöntekijänä ruotsinkielisellä Mathilda Wrede klinikalla² heinäkuusta 2002 alkaen. Tutkija- ja kehittäjäsosiaalityöntekijän tehtävät on tietoisesti suunniteltu määräaikaikaisiksi, sillä ajatuksena on antaa sosiaalityöntekijöille mahdollisuus irrottautua sosiaalityöstä tehdäkseen tutkimus- tai kehittämistyötä. Omasta työajastani kahdeksankymmentä prosenttia on tutkimustyötä ja kaksikymmentä prosenttia koordinaattorin työtä. Tutkijasosiaalityöntekijänä toimiminen on jakautunut kahteen osaan – käytännön sosiaalityöntekijöiden kanssa tehtävään sosiaalityöhön sekä oman lisensiaattitutkimuksen tekemiseen.

Vauva lastensuojelussa – tutkimuksen ja käytännön vuoropuhelua

Tutkin vauvaa lastensuojelun sosiaalityössä – kuinka vauva määräytyy asiakkaaksi ja kuinka vauva näkyy lastensuojelun sosiaalityössä. Olen haastatellut viisikymmentä lastensuojelun sosiaalityöntekijää nk. eläytymismenetelmän mukaan. Haastattelumenetelmän mukaisesti vastaajille annetaan luettavaksi pienimuotoinen essee eli kehyskertomus, jonka pohjalta eläydytään kertomukseen ja jatketaan sitä annettujen ohjeiden mukaan. Eläytymismenetelmän perusidea on, että tekstiä varioidaan olennaisen asian kohdalla. Näin ollen lastensuojelun sosiaalityöntekijät jatkavat kehyskertomusta kahdesta eri kiintopisteestä, vauvan ja äidin. Kehyskertomus on kooste ja muistelo vauvoista ja äideistä, joita olen tavannut toimiessani Ensikodin johtajana.

1. Heikki Waris –instituutti on osa pääkaupunkiseudun osaamiskeskustoiminnan yhteistyörakennetta ja toimii Helsingin sosiaaliviraston Itäisen sosiaalikeskuksen yhteydessä.

2. Mathilda Wrede klinikan on osa ruotsinkielistä sosiaalialan osaamiskeskusta, Ab Det finlandsvenska kompetenscentret inom det sociala området. Klinikka sijaitsee Helsingissä ja siellä työskentelee kaksi tutkijasosiaalityöntekijää.

Tutkijasosiaalityöntekijänä toimiminen on antanut mahdollisuuden tehdä tutkimusta ja samalla yrittää rakentaa yhteyttä uudella tavalla viisihenkiseen (kolme lastensuojelun sosiaalityöntekijää ja kaksi perhetyöntekijää) lastensuojelun työryhmään. Työ onkin sijoittunut tutkimisen ja kehittämisen välimaastoon. Lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat määrittäneet tarpeensa tutkijasosiaalityöntekijän osallistumisesta lastensuojelun sosiaalityöhön ja tämän roolista työparina, konsulttina, työnohjaajana jne. Työparina ja työnohjaajana oleminen on noussut tarpeesta työskentelymuodoksi, jossa toimin työparina vauvaperheiden luo tehtävillä kotikäynneillä. Työtapaan liittyy vauvaperheen videointi ja videoiden analysoiminen sekä ajankohtaisen tutkimuksen esille nostaminen yhdessä lastensuojelun työryhmän kanssa. Tavoitteena on vauvan ja vanhemman välisen vuorovaikutuksen tutkiminen sekä vauvan näkyväksi tekeminen uudella tavalla lastensuojelun sosiaalityössä.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kanssa on ollut säännöllisiä tapaamisia, joissa olemme mm. käsitelleet tutkimukseni vaihetta. Olen tuonut yhteisesti pohdittavaksi ajatuksia ja ongelmia, jotka koskettavat tutkimustani. Myös tutkimusaineistoa kerätessäni olen yhdessä eri lastensuojelun sosiaalityöntekijäryhmien kanssa pohtinut kysymyksiä, jotka liittyvät käytännön lastensuojelun sosiaalityöhön vauvaperheiden ja pienten lapsiperheiden kanssa työskennellessä.

Yhteistyön kentän etsiminen tutkijasosiaalityöntekijän ja lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden välille on ollut haastava tehtävä. Minua on askarruttanut, kuinka löytää yhteisiä työskentelymuotoja, kuinka tutkija ”sopii” kentälle, kuinka käytännön työtä tekevät voisivat häntä hyödyntää ja millä tavalla tätä siltaa voisi ruveta rakentamaan käytännön sosiaalityöntekijöiden kanssa. Tehtävä onkin ollut ennen kaikkea haastavaa kokeilua, hakemista ja etsimistä. Osa kohtaamistani lastensuojelun sosiaalityöntekijöistä on ottanut tutkijasosiaalityöntekijän mielellään vastaan ja lähtenyt avoimesti dialogiin, hyödyntäen tutkijasosiaalityöntekijän ”know how’ta” tietoa janoten. On syntynyt allianssi, jossa on puolin ja toisin pohdittu sekä käytännön sosiaalityöhön että tutkimuksen tekoon liittyviä asioita. Lähtökohtana on juuri vauvojen kanssa tehtävä lastensuojelun sosiaalityö. Joissakin tilanteissa olen kohdannut myös suurta vastustusta toimintaani kohtaan, puhumattakaan koko sosiaalialan osaamiskeskustoiminnan kyseenalaistamisesta.

Erityisosaajia tarvitaan asiakastyössä

Osaamiskeskukset ovat kuntien, yliopistojen ja oppilaitosten sekä järjestöjen yhteistä tehtäväkenttää. Sosiaalialalla tehtävä kehittämistyö tapahtuu tänä päivänä projektityön ja erilaisten pitempi- tai lyhytkestoisten koulutusten muodossa. Näen kielteisenä piirteenä niiden lyhytjänteisyyden. Olen usein yhdessä sosiaalityöntekijöiden kanssa pohtinut tekemisen jatkuvuutta. Jäävätkö projektit ja/tai koulutukset elämään käytännön sosiaalityössä niiden päätyttyä? Kuinka käy sen kehittämistyön, jonka olemme yhdessä lastensuojelun sosiaalityöntekijöiden kanssa tehneet vauvojen näkyväksi tekemisessä? Olisi tärkeää liittää osaamiskeskukset ja erityisasiantuntijat mahdollisimman lähelle käytännön sosiaalityön kenttää, jolloin heillä olisi läheinen yhteys, ja he voisivat yhdessä käytännön sosiaalityötä tekevien kanssa vastata kehittämistyön jatkuvuudesta ja toimisivat ikään kuin ”kehityksen ylläpitäjinä” käytännön sosiaalityön arjen haasteissa.

Jatko-opiskelijan kannalta on kiinnostavaa, kuinka ammatillisen lisensiaattitutkinnon suorittaneet tulevat valmistuttuaan sijoittumaan työkentälle. Minulla on huoli siitä, että he tulevat sijoittumaan ensisijaisesti hallinnollisiin suunnittelu- ja kehittämistehtäviin

sillä seurauksella, että kunnallinen kenttä jää ilman sitä potkua, jota siellä tarvitaan. Omasta opiskelijaryhmästäni suurin osa on opintojen aikana siirtynyt hallinnollisiin tehtäviin. Tällöin kenttä jää vaille kaivattua erityisosaamista.

Yksi osaamiskeskuksien tehtävistä on käytännön sosiaalityön ja teorian yhdistäminen uudella tavalla ja uusien työmuotojen kehittäminen. Kehittämistyötä tehdään monella tasolla. Tärkeää olisi, että ammatillista lisensiaattikoulutusta vetävät ja koordinoivat yliopistot tekisivät kuntien kanssa yhteistyötä tavoitteenaan hyödyntää erikoistuneiden erityistaitoja ja pitää heidät työyhteisöissä, joissa tehdään asiakastyötä.

Sosiaalityöhön näkyvyyttä

– välineinä vertaiskonsultaatio, asiantuntija- ja

konsultaatiopankki sekä työprosessien kuvaukset

ASTA NISKALA JA KERTTU VESTERINEN

Suomessa tapahtuu eriytymistä alueiden välillä. Monessa Pohjois-Suomen kunnassa väestö vähenee, ikärakenne vanhenee ja työttömyysaste pysyttäytyy korkeana. Lapissa sosiaalityöntekijöiden toiminta-areenat ovat maan suurimpia sekä kuntien pinta-alojen että sosiaalityön sisältöjen suhteen. Alueiden erilaistuminen asettaa sosiaalityön kehittämiseksi ja laadukkaiden palvelujen tasavertaiselle saatavuudelle ison haasteen. Neljää kaupunkia lukuun ottamatta sosiaalityö voidaan Lapissa määritellä maaseutusosiaalityöksi.

Oletuksemme on, että muissa maissa ja Suomen kaupunkiolosuhteissa kehitelty sosiaalityön menetelmät eivät sellaisenaan sovi siirrettäväksi Lapin olosuhteissa tehtävään sosiaalityöhön. Tämä voi olla yksi syy siihen, että väestöltään pienissä kunnissa ei tehdä töitä jollakin erityisellä menetelmällä. Emme väitä, että maaseudulla tehtäisiin huonompaa sosiaalityötä kuin muualla. Päinvastoin, voi olla että Lapissa tehdään sitä kokonaisvaltaista sosiaalityötä, mitä muualla työskentelevät sosiaalityöntekijät uneksivat joskus tekevänsä. Oma näkökulmamme sosiaalityön tulevaisuuteen on vahvistavasti ja valtaistavasti (empowerment) suuntautunut.

Vertaiskonsultaatioryhmät

Lapin sosiaalityöntekijät ovat kokoontuneet yhteisiin työkokouksiin Verkostoituvat erityispalvelut -hankkeen aikana. Sosiaalityöntekijöiden seutukunnallisilla tapaamisilla on tätä ennen ollut Lapissa pitkät perinteet. Kun Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus aloitti toimintansa, oli luontevaa ryhtyä yhdessä kehittämään tapaamisista monimuotoisia opetuksen, tutkimuksen ja käytännön kentän vuorovaikutustilanteita. Lapin sosiaalityöntekijöiden lisäksi seminaaritapaamisissa ovat vierailleet monet sosiaalityön kehittäjät Lapin yliopistosta, muista yliopistoista, Stakesista ja osaamiskeskuksista sekä omaa työtänsä kehittävät sosiaalityöntekijät eri puolilta maata.

Sosiaalityöntekijöiden vertaiskonsultaatioryhmissä tarkastelun kohteena on työyhteisön ja sen jäsenten oma toimintatapa. Vertaiskonsultaatiossa pyritään vuorovaikutus-tilanteeseen, jossa tutkittavina ovat todelliset, ajankohtaiset ongelmatilanteet. Lappiin on perustettu kaksi säännöllisesti kokoontuvaa vertaiskonsultaatioryhmää (Itä- ja Pohjois-Lapin ryhmä sekä Meri-Lapin ryhmä), joissa tavoitteena on sosiaalityöntekijöiden ammattitaidon ja asiantuntijuuden vahvistuminen vertaistuen, konsultaation, koulutuksen ja teknologian hyödyntämisen avulla. Toiminnalla pyritään myöskin seudullisten työskentelymallien kehittämiseen yhteistoiminnan ja työprosessien aukikirjoittamisen avulla.

Lappilaisen sosiaalityön Kalevala

Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikkö rakentaa parhailaan sosiaalityön asiantuntija- ja konsultaatiopankkia¹, jonka tavoitteena on kerätä ja välittää tietoa sosiaalialan perus-, erityis- ja ostopalveluista sekä dokumentoida sosiaalityöntekijöiden työkäytäntöjä ja sosiaalialan työskentelymalleja. Pankkiin kerätyt tiedot mahdollistavat saamaan sellaista sosiaalialan tietoa ja erityisosaamista, jota omasta työyhteisöstä ei löydy. Kuntakohtaisen tiedon lisäksi asiantuntija- ja konsultaatiopankkiin kerätään tietoa Pohjois-Suomen perus- ja erityisosaamisesta sekä –osaajista sosiaalityön ja sosiaalialan erityisyksiköiden, järjestöjen sekä oppilaitosten osalta.

Aluksi asiantuntija- ja konsultaatiopankkiin tallennetaan kuntakohtaisesti sosiaalityöntekijöiden nykyiset työkäytännöt kuntouttavan sosiaalityön näkökulmasta. Osaamiskeskuksen henkilöstö avustaa kuntakäynneillä toimintamallien kirjaamisessa käyttäen apuna tiedonkeruulomaketta. Myöhemmässä vaiheessa sosiaalialan työskentelymalleja kehitellään seudullisia tarpeita vastaaviksi. Tiedonkeruu näyttyy prosessina, jossa tieto ja sisältö muotoutuvat sitä mukaa, kun tietoa kerätään tai päivitetään. Lisäksi asiantuntija- ja konsultaatiopankissa käydään keskusteluja ajankohtaisista teemoista sekä voidaan saada lainopillista konsultaatiota verkkolakimieheltä ja vertaisilta.

Sosiaalityötä näkyväksi

Lapin kuntien sosiaalityöntekijät dokumentoivat parhailaan työnsä nykykäytäntöjä. Osaamiskeskus tuotti tätä varten kyselylomakkeen, joka toimii dokumentointiprosessin impulssina ja tukena. Aluksi kyselyä kauhisteltiin. Omien työkäytäntöjen kuvaaminen on vaikeaa ja työpaineet useissa sosiaalitoimistoissa niin kovat, että dokumentointi saatiin aluksi kuitata toteamalla, että asiat hoidetaan ”lain mukaisesti”.

Työkäytäntöjen kuvausten aloittamista on avustettu osaamiskeskuksen henkilöstön tekemillä haastatteluilla kuntien sosiaalitoimistoissa. Haastatteluissa onkin poikkeuksetta virinnyt innokas keskustelu sosiaalityön ydinprosesseista. Tilaisuuksissa on pyritty käymään läpi kattavasti sosiaalityön sisältöalueet, mutta ylivoimaisesti eniten aikaa käytetään lastensuojelun käsittelemiseen jokaisessa sosiaalitoimistossa.

Haastattelun aikana puhuttua kuvausta kirjoitetaan talteen ja se sisällytetään kyselyn vastauksiin ja muihin kirjoitettuihin dokumentteihin. Osaamiskeskuksen henkilöstön kokoamat tekstit palautetaan sosiaalityöntekijöille, jotka muokkaavat kuvauksia tarkemmiksi. Tavallista on, että tässä vaiheessa kirjoitettua puhetta ”siistitään”. Tekstit tallennetaan asiantuntija- ja konsultaatiopankkiin, jossa ne ovat julkisesti nähtävillä. Oman työn kuvaus internetpohjaisessa tietokannassa haastaa ja pelottaakin.

1. <http://mims.mawell.com:8888/poskelappi>

Lapissa sosiaalityöntekijöillä on hyvät mahdollisuudet sähköisen verkon käyttämiseen työnsä apuna. Huolimatta moninaisista yhteiskunnallisista ristipaineista heillä on innokkuutta ja halua kehittää uusia työmenetelmiä, tutkia oman työn vaikuttavuutta ja opiskella tietoteknologiaa.

”Kaikki lain keinot”

Työkäytäntöjä koskevassa kyselylomakkeessa kysytään esimerkiksi seuraavaa: *”Miten teette lastensuojelutyötä? Onko teillä moniammatillisia yhteistyökäytäntöjä ja jos niin millaisia? Käytättekö apuna vanhemmuuden ja perhetilanteen arviointimalleja? Onko teillä käytössä omaa avohuollon perhekuntoutusmallia? Miten toteutatte avohuollon tukitoimia – vaikkapa tukihenkilö- tai tukiperhetoimintaa?...”* Pienen kunnan ainoa sosiaalityöntekijä vastaa tekevänsä lastensuojelutyötä ”selvittelemällä, keskustelemalla ja neuvottelemalla.” Hän toteaa, ettei huoltosuunnitelmille ole aikaa, eikä hän ehdi kirjata riittävästi. Haastattelussa ei tule esille minkäänlaisia arviointi- tai kuntoutusmalleja käytettävän.

Samanlaisia työnkuvauksia löytyy kaikkialta. Esimerkiksi 7000 asukkaan kunnassa sosiaalityöntekijät kuvaavat pyrkivänsä puuttumaan lasten vaikeuksiin mahdollisimman varhain, ja pienen paikkakunnan etuna nähdään se, että perheet tunnetaan hyvin. Avohuollossa on noin 50 lasta vuosittain ja avohuollon tukitoimina käytetään ”kaikkia lain keinoja”. Kirjallinen huoltosuunnitelma tehdään usein vasta sitten, kun tulee sijoituksen uhka. Huostaanottojen taustalta löytyvät vanhempien päihdeongelmat, nuoren oma käyttäytyminen sekä mielenterveysongelmat. Poikkeuksetta kaikki sosiaalityöntekijät kunnan koosta ja olosuhteista riippumatta kokevat perhetyöntekijöiden työn erityisen arvokkaana lastensuojelussa. Perhetyö tuottaa tukea avohuoltoon ja sijoituksia voidaan välttää.

Työskentelyprosessien mallinnus

Palvelujen käyttäjien, kuntalaisten ja päättäjien odotukset ja vaatimukset sosiaalityön tuloksellisuuden, vaikuttavuuden ja laadun osalta ovat lisääntymässä. Sosiaalityön vaikuttavuuden arvioimiseen ei kuitenkaan vielä ole olemassa työvälineitä. Tekemämme nykykäytäntöjen kuvaaminen ei tuota vielä niin tarkkaa tietoa sosiaalityöstä, että kuvusten pohjalta voitaisiin sosiaalityön vaikuttavuutta mitata. Seuraava askel onkin mallintaa sosiaalityön työprosessit ja saattaa prosessikuvaukset päivittäin kirjattavien asiakastietokantojen kanssa sellaiseen ”vuoropuheluun”, että saadaan systemaattista arviointitietoa sosiaalityön vaikuttavuudesta.

Osaamiskeskuksessa on valittu kuntouttavan sosiaalityön näkökulma mallinnusten pohjaksi. Kuntouttava sosiaalityö määritellään työksi, jota tarvitaan erilaisissa elämäntilanteissa, joissa ihmisen täysivaltainen toiminta on vaikeutunut tai vaikeutumassa. Kuntouttavan sosiaalityön tavoitteena on tukea palvelujen käyttäjien itsenäisiä ja myönteisiä elämänvalintoja sekä täysivaltaista kansalaisuutta.

Etsimme sellaisia sosiaalityön työprosesseja, jotka perustuvat palvelujen käyttäjän ja työntekijän tasavertaiseen kohtaamiseen ja osallisuuden korostamiseen. Tarkoitus on piirtää toimivat työskentelymallit talteen ”rautalankamalleiksi”, valita arviointikriteerit ja testata malleja käytännössä kuntien sosiaalityöntekijöiden ja asiakastietokantojen tuottajien kanssa. Sosiaalityöntekijöiden vertaiskonsultaatioryhmät ovat hyvä kanava mallien välittämiseen kunnista ja seutukunnista toisiin. Samalla voidaan päätyä seutusopimusten tekemiseen.

Tutkimus käytännön sosiaalityön tukena

Osaamiskeskuksen kunta- ja seutukuntatapaamisissa on keskusteltu sosiaalityön vaikeuksista ja pulmakohdista sekä siitä miten sosiaalityön asiantuntijuus usein mielletään kapeaksi erikoistumiseksi johonkin sosiaalityön asiakasryhmän kanssa tehtävään työhön tai menetelmälliseen osaamiseen. Pienissä maaseutukunnissa sosiaalityöntekijöille tulee työkokemuksen kautta vahva ja laaja-alainen asiantuntijuus paikallisten ihmisten elämäntavoista ja elämän olosuhteista.

Sosiaalityön työprosessien tutkimukselle onkin selkeä tilaus sosiaalityön kentällä. Tällaisen tutkimuksen tavoitteena on analysoida toimivan maaseutusosiaalityön palveluprosessin rakentumista ja osoittaa sosiaalityön onnistumisen edellytyksiä. Sosiaalityön erilaiset vertaisryhmät muodostavat hyvän tutkimusfoorumin ja tuottavat aineistoa. Tietoa maaseutusosiaalityön työskentelymalleista muodostuu samalla kun keräämme tietoa sosiaalityön asiantuntija- ja konsultaatiopankkiimme. Näihin areenoihin on helppo ankkuroida tutkimus ja ennen kaikkea sellainen tutkimus, jonka tavoitteena on tukea sosiaalityön kehittämistoimintaa osana käytännön sosiaalityötä.

Artikkelissa kuvatussa sosiaalityön kehitystyössä sekä muussa Lapin sosiaalityössä meneillään olevassa sosiaalityön sisällöllisessä kehittämisessä on mukana Lapin yliopiston sosiaalityön laitos. Opetussosiaalikeskustoiminnan nivomisella kiinteästi kehittämistyöhön saadaan opetukselle, tutkimukselle ja käytännölle innovatiivisia seudullisia sosiaalityön kehittämisen areenoita.

Rajat ylittävään asiantuntijuuteen tieteidenvälisellä ja ammattienvälisellä yhteistoiminnalla

– kokemuksia moniammatillisen
mielenterveystyön opetuksesta

ANNA METTERI JA PERTTI HÄMÄLÄINEN

Kahden opintoviikon mittainen ”Mielenterveysasiakkaan moniammatillinen kohtaaminen” -kurssi on toteutettu Tampereen yliopistossa vuosina 2001 ja 2002. Mukana ovat olleet terveystieteen, hoitotieteen, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön sekä psykologian laitokset. Kultakin laitokselta on osallistunut aina yhdelle kurssille neljä opiskelijaa, jotka ovat jakautuneet neljän hengen moniammatillisiin työryhmiin.

Opetuksen teoreettisina ja pedagogisina lähtökohtina ovat olleet konstruktivistinen oppimiskäsitys (esim. Tynjälä 1999), tieteidenvälisyys (esim. Ronkainen 2001), vuorovaikutteisuus sekä kokemuksellinen oppiminen ja ongelmalähtöinen oppiminen. Kurssin toteuttamisessa on liitetty teoreettispedagogisten näkemysten kehittäminen käytännön oppimisprosessiin ja tutkimukseen. Kurssista on alun pitäen pyritty rakentamaan turvallinen foorumi, jossa erilaisuudelle on tilaa ja jossa dialoginen kommunikatio on mahdollista. Tavoitteena on ollut kehittää opiskelijan kykyä arvioida reflektiivisesti ja kriittisesti oman ammatillisen identiteettinsä rakentumista sekä suhteessa oman alan koulutukseen että moniammatillisessa ryhmässä saatuun kokemukseen. Kurssin alussa pidetty orientaatioseminaari on sisältänyt lyhyitä johdantoluentoja, kurssin kirjallisuuden (Eriksson & Arnkil 1995, Launis 1997, Seikkula 1999) esittelyn ja yhteisiä keskusteluja.

Näyttelijät toimivat asiakkaan roolissa

Orientaatioseminaarin jälkeen ovat seuranneet ohjatut tapausharjoitukset neljän opiskelijan moniammatillisissa pienryhmissä. Asiakasnäyttelijät ovat olleet esittämässä sovittua asiakasroolia. He ovat viipyneet opetustilanteessa kerrallaan tunnin, jona aikana opiskelijatiimi on haastatellut asiakasnäyttelijää. Opettajat ovat tehneet työnohjauksellisia väliintuloja prosessidraaman menetelmin ja opiskelijat ovat näin voineet myös kesken haastattelun kuulla, mitä asiakas jossakin vuorovaikutusprosessin vaiheessa ajattelee ja tuntee. Koko tilanne, myös opettajien väliintulot, on videoitu. Lopuksi on käyty asiakasnäyttelijän kanssa purkukeskustelu koko haastattelusta. Asiakasnäyttelijän poistuttua on käytetty noin kolme tuntia haastattelutapahtuman refleктоimiseen eri näkökulmista. Näissä keskusteluissa on käyty läpi jokaisen osallistujan kokemusta asiakastilanteesta. Siinä on käsitelty muun muassa tuntemuksia ja ajatuksia suhteessa omaan asiantuntijuuteen, asiakkaaseen ja moniammatillisen työryhmän muihin jäseniin. Lopuksi opiskelijat ovat tehneet suunnitelmaa mielenterveysyksikössä tapahtuvaa asiakastapaamista varten.

Seuraavana tehtävänään opiskelijat ovat tiiminä käyneet tekemässä mielenterveys-

asiakkaan haastattelun sovitussa kentän kohteessa. He ovat valmistelleet tapauksen pienryhmissä loppuseminaaria varten seuraavan rakenteen mukaan: konkreettisen asiakas-tilanteen esittely, asiakkaan tilanteesta esille tulleiden auttamisratkaisujen reflektointi, viitekehykset ja ongelmanmäärittely, oman ammatillisen osaamisen rooli, oma ammatillinen osaaminen suhteessa muihin, moniammatillisen opiskeluryhmän vuorovaikutussuhteet: mikä auttoi ja mikä esti yhteistyöskentelyä, valta asiakkaan ja tiimin suhteessa.

Opettajatutorit ovat olleet käytettävissä tapausten valmistelussa. Jokainen pienryhmä on seminaarissa esittänyt oman tapauksensa, niiden pohjalta on keskusteltu ja keskustelut on nauhoitettu sekä litteroitu tutkimusta varten. Kurssin lopussa on kerätty opiskelijoiden kirjallinen palaute, mutta palautetta on saatu myös suullisesti pitkin matkaa kurssin kuluessa. Lopussa opiskelijat ovat myös tehneet kirjallisen arvion oman haastattelun asiakkaan tilanteesta ja auttamisesta.

Kokemukset jaetusta asiantuntijuudesta

Opiskelijoiden reflektiivinen ajattelu on kehittynyt kurssin tavoitteiden suuntaisesti ja monenlaiset ennakko-oletukset ovat kyseenalaistuneet. Myös suhde mielenterveystyöhön ja asiakkuuteen on monessa tapauksessa muuttunut. Muutosta on tapahtunut myös toiminta- ja asennoitumistavoissa suhteessa omaan asiantuntijuuteen. Joidenkin näkemys on laajentunut erilaisten asiantuntijuuksien huomioon ottamisessa. Stereotyyppioita toisista ammateista on noussut tarkasteluun. On saatu myös oivalluksia siitä, mitä on rajat ylittävä asiantuntijuus ja jaettu asiantuntijuus käytännössä perinteiseen tiimityöhön verrattuna.

Kurssin kokemus ja kerätty tutkimusaineisto on tuonut pohdittavaksi monia asioita asiantuntijuuden oppimisesta. Kurssille tulleet opiskelijat ovat olleet vähintään kolmannen vuoden opiskelijoita omassa pääaineessaan. Tällöin heillä on yleensä oman ammatillisen identiteetin kehitys jo alussa. Ihmetystämme on herättänyt se, että jo näin varhaisessa vaiheessa opiskelijan käsitys asiantuntijuudesta on rakentunut hyvin perinteisellä tavalla. Asiantuntija rakennetaan usein tietäjäksi (tästä esim. Mönkkönen 1996) ja itseen kohdistetaan tietämisen ja pätemisen vaatimuksia. Jonkun toisen ammatin asiantuntija taas saatetaan mystifioida erityistietäjäksi varsinkin epävarmuutta aiheuttavissa tilanteissa. Näin tapahtuu siis myös ryhmässä, jossa kaikki moniammatillisen tiimin asiantuntijat ovat vasta oman alansa opiskelijoita. Erityisesti sosiaalityön ja psykiatrian suhteessa on jännittävää havaita psykologisen ja psykiatrisen asiantuntijuuden mystifiointia ja sosiaalityöntekijöiden oman ihmishuhde- ja kommunikatiivisen asiantuntijuuden aliarvioimista. Paljonko tämä heijastelee sellaisia yleisesti vallitsevia oletuksia, joita on aihetta kyseenalaistaa moniammatillisen toiminnan lähtökohtana?

Olemme käyttäneet moniammatillisen tiimin työskentelyharjoituksissa metaforana esimerkiksi pallon heittälyä. Jos opiskelijat ovat halunneet harjoitella rajat ylittävän tai jaetun asiantuntijuusmallin mukaista vuorovaikutusta, he ovat kuljettaneet kerrallaan yhtä teemaa niin kuin palloa henkilöltä toiselle, kunnes kaikki mukana olevat ovat sanoneet kyseisestä aiheesta omat ajatuksensa. Sitten on koonnin jälkeen siirrytty uuteen teemaan tai kysymykseen. Ideana on ollut, että jokainen tiimin jäsen niin kuin myös asiakas voi sanoa näkemyksensä kaikista puheena olevista asioista, mikään teema ei ole jonkun tiimin jäsenen yksinoikeus eikä mikään teema sinänsä ole tabu. Juuri ytimen ulkopuolelta esitetty ihmettely voikin aukaista luovan näkökulman johonkin asiaan. Tällaisiin rajojen yli esitettyihin näkökulmiin ja kysymyksiin perustuukin nykykäsityksen mukaan monitieteisten tiimien luova menestys.

Avoimiasiantuntijuus ei synny tyhjiössä

Moniammatillisen opetuksen ajoitusta opiskelijan ammatillisen identiteetin kehityksen kannalta on aihetta miettiä. Haluammeko koulutuksessa tukea erityisesti yksilöasiantuntijuuden vai jaetun asiantuntijuuden, toisin sanoen suljetun vai avoimen asiantuntijuuden, kehittymistä? Jos haluamme rakentaa ammatillisten asiantuntijoiden koulutuksessa valmiuksia siihen moniammatilliseen ja rajat ylittävään työhön, jonka tarve sosiaali- ja terveydenhuollon kentällä on jokapäiväistä, asiantuntijoiden peruskoulutukseen ei saisi tapahtua umpioituissa ammatillisissa koulutusputkissa. Joka tapauksessa ammattien välisen yhteistoiminnan näkökulmasta jo kolmannen vuoden opiskelijoilla näyttää olevan paljon poisopittavaa siihen mennessä muotoutuneesta asiantuntijuuskäsityksestään.

Meille onkin asiantuntijoiden kouluttajina herännyt kysymyksiä siitä, mistä tietäjän rooli niin varhain opitaan ja miksi sitä niin monin tavoin ylläpidetään? Onko se yksi kulttuurimme perusoletus, joka on valmiina jo aloittavien opiskelijoiden esioletuksissa omasta ja toistensa asiantuntijuudesta. Perinteinen professionalismismi ja siihen nojaava suljetun asiantuntijuuden malli lähtee asiantuntijoiden muilta suljetusta ja salatusta erikoistiedosta. Viime vuosikymmenen keskustelut uudesta asiantuntijuudesta taas ovat tähänneet eri asiantuntijoiden tiedon keskinäiseen jakamiseen, asiantuntijuusrajojen ylittämiseen sekä myös kokemus- ja maallikkotiedon moninaiseen hyödyntämiseen ongelmanratkaisuprosesseissa. (esim. Aaltonen ym. 2000, Arnkil ym. 2002, Eriksson & Arnkil 1995, Engeström ym. 1995, Eräsaari 2002, Launis 1997, Mönkkönen 2002). Moderni, yleisenä totuutena periytynyt asiantuntijuuskäsitys on ensin poisopittava, jotta uudelle voi tulla tilaa. Tällä hetkellä elämme kai jonkinlaisessa asiantuntijuuskäsitysten murroskohdassa.

Kirjallisuutta:

- Aaltonen, Jukka & Koffert, Tarja & Ahonen, Juha & Lehtinen, Ville (2000) Skitsofrenian tarpeenmukainen hoito on ryhmätyötä. Raportti Akuutin psykoosin integroitu hoito -projektin tuottamista hoitoperiaatteista. Helsinki: STAKES. Raportteja 257.
- Arnkil, Tom Erik & Eriksson, Esa & Arnkil, Robert (2002) Palvelujen dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. Helsinki: Stakes. Raportteja 253.
- Engeström, Yrjö & Engeström, Ritva & Kärkkäinen, Merja (1995) Oppiminen ja ongelmaratkaisu monimutkaisissa työtehtävissä. Monikontekstisuus ja rajanylitykset asiantuntijakognitiossa. Aikuiskasvatus no 1, 14–27.
- Eriksson, Esa & Arnkil, Tom Erik (toim.) (1995) Ammatilliset arvailevat toisistaan – tulkintaverkostot psykososiaalisessa työssä. Helsinki: STAKES, Raportteja 184.
- Eräsaari, Risto (2002) Avoimen asiantuntijuuden analyytiikka. Teoksessa Pirttilä, Ilkka & Eriksson, Susan (toim.) Asian-tuntijoiden areenat. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 21–38.
- Launis, Kirsti (1997) Moniammatillisuus ja rajojen ylitykset asiantuntijatyössä. Teoksessa Juhani Kirjonen & Pirkko Remes & Anneli Eteläpelto (toim.) Muuttuva asiantuntijuus. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, 122–133.
- Mönkkönen, Kaarina (1996) Asiantuntijasta asiantutkijaksi. Teoksessa Anna Metteri (1996) Moniammatillisuus ja sosiaalityö. Helsinki: Edita, 51(66).
- Mönkkönen, Kaarina (2002) Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastaamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopio: Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 94.
- Ronkainen, Suvi (2001) Monitieteellisuuden käytäntöjä. Teoksessa Leskelä, Maarit (toim.) (2001) Puheenvuoroja menneisyydestä. Kulttuurisen vuorovaikutuksen ja integraation tutkijakoulun julkaisuja 6. Turku: Turun Yliopisto, 9–34.
- Seikkula, Jaakko (1999) Reflektiivinen tiimi ja avoin dialogi – kun itse keskustelu tulee tärkeimmäksi. Teoksessa Jukka Aaltonen & Raili Rinne (toim.) (1999) Perhe terapiassa. Vuoropuhelua vuosituhannen vaihtuessa. Jyväskylä: Suomen Mielenterveysseuran Koulutuskeskus, 84–94.
- Tynjälä, Päivi (1999) Konstruktivistinen oppimiskäsitys ja asiantuntijuuden edellytysten rakentaminen koulutuksessa. Teoksessa Eteläpelto, Anneli & Tynjälä, Päivi (toim.) Oppiminen ja asiantuntijuus. Työelämän ja koulutuksen näkökulmia. Juva: WSOY, 160–179.

TULOSSA TOUKOKUUSSA:

Merja Anis,
Suvi Keskinen ja
Synnöve Karvinen-Niinikoski (toim.):

KÄYTÄNNÖN OPETUS SOSIAALITYÖTÄ KEHITTÄMÄSSÄ

**VUOROPUHELUA
KÄYTÄNNÖN SOSIAALITYÖN,
OPETUKSEN JA
KEHITTÄMISEN TIIMOILTA**

Kirjan teemoja:

Muuttuva sosiaalityö ja käytännön opettajat

*Turvakoti, vankila ja A-klinikka sosiaalityön
käytännön opetuksen ympäristöinä*

**Opetuskliniikka teorian ja käytännön
kohtaamispaikkana**

*Sosiaalityön ja psykologian opettajien sekä
opiskelijoiden kokemuksia Turun yliopiston
moniammatillisella opetuskliniikalla*

**Sosiaalityön kehittämistä työntekijöiden
ja asiakkaiden vuoropuhelulla**

*Lastensuojeluun, maahanmuuttajatyöhön sekä nuorisoesematyöhön
liittyviä kehittämis- ja työmalleja*

Turun yliopiston Sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisu B:27/2003

ISBN 951-29-2448-X, ISSN 1236-1453

Hinta 12 euroa + alv 8 %, toimituskulut 3,50 euroa

Tilaukset: p. 02-333 5898 tai ona.vilmunen@utu.fi

Kirjoittajat

Anis, Merja (merja.anis@utu.fi)

VTM, tutkija, Sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto

von Bruun, Anna (anna.bruun@hel.fi)

VTM, tutkijasosiaalityöntekijä, Matilda Wrede -kliniken

Clarke, Kris (spkris@uta.fi)

YTL, tutkimusprojektin koordinaattori, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto

Eskonen, Inkeri (inkeri.eskonen@uta.fi)

YTM, PsM, tutkija, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto

Hämäläinen, Pertti (pertti.hamalainen@uta.fi)

LL, sosiaalipsykiatrian apulaisopettaja, Terveystieteiden laitos, Tampereen yliopisto

Kulmala, Anna (anna.kulmala@uta.fi)

YTM, assistentti, Sosiaalipolitiikan- ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto

Kuronen, Marjo (spmaku@yfi.jyu.fi)

PhD, lehtori, Sosiaalityön tutkimuksen seuran puheenjohtaja, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Laukkanen, Anne-Mari (anlauk@utu.fi)

VTM, tutkija, Sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto

Metteri, Anna (anna.metteri@uta.fi)

YTM, yliassistentti, Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto

Niskala, Asta (asta.niskala@lshp.fi)

YTM, kehittämisspäällikkö, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen Lapin toimintayksikkö

Nyqvist, Leo (leo.nyqvist@utu.fi)

VTT, ma. professori, Sosiaalipolitiikan laitos, Turun yliopisto

Siiki, Anna-Mari (anna-mari.siiki@hel.fi)

valt.yo, projektisosiaalityöntekijä, Itäkeskuksen sosiaalipalvelutoimisto, Helsingin sosiaalivirasto

Vanhala, Anni (anni.vanhala@uta.fi)

YTM, sosiaalityöntekijä/tutkija, Tampereen yliopistollinen sairaala/Sosiaalipolitiikan- ja sosiaalityön laitos, Tampereen yliopisto

Vesterinen, Kerttu (kerttu.vesterinen@muonio.fi)

YTM, sosiaalityön seutukoordinaattori, Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus